הישיבה השלוש־מאות־וארבעים־וחמש של הכנסת השניה

יום רביעי, ט' שבט תשי"ד (13 ינואר 1954)
ירושלים, בנין הכנסת שעה 11.08

א. שאילתות ותשובות

היו"ר ז. שפר:

אני מתכבד לפתוח את הישיבה השלוש־מאות־וחמישים־וחמש. נשמע תחילה שאילתות ותשובות.

1. תקציב עיריית פתח־תקוה לשנת־הכספים 1953/54

חבר־הכנסת ח. רובין שאל את שר־הפנים ביום ח' בטבת תשי"ד (14 בדצמבר 1953):

1. מתי הוגש תקציב עיריית פתח־תקוה לשנת־הכספים הנוכחית לאישור כבודו?

2. האם נכונה האינפורמאציה שבידי, שכבודו טרם אישר את התקציב הנ"ל ונימוקו לכך הוא בין השאר, שבתקציב לא מובטחת רזרבה של עודף ההכנסות על ההוצאות בשיעור של 10 אחוזים?

3. במקרה של תשובה חיובית לשאלה הקודמת:

האם בהצידו את התביעה להבטחת רזרבה של 10 אחוזים בתקציב עיריית פתח־תקוה הלך כבודו בעקבות הצעות התקציב שהוגשו על־ידי הממשלה לכנסת?

שר־הפנים י. רוקח:

תקציב עיריית פתח־תקוה הוגש בתחילת אפריל לממונה על המחוז תל־אביב.

לא נכונה האינפורמאציה שבידך, שהתקציב לא אושר משום שלא מובטחת בו רזרבה של עודף הכנסות בשיעור של 10%.

בתשובה לשאילתתך מס' 972 מיום כ"ו חשון (4 בנובמבר 1953) הודעתיך, כי התקציב שהוגש על־ידי עיריית פתח־תקוה לאישורי לא היה מאוזן. לכן לא היה באפשרותי ועדיין אין באפשרותי לאשרו.

2. החוזים בין עיריית פתח־תקוה ובין מוסדות ציבוריים

חבר־הכנסת ח. רובין שאל את שר־הפנים ביום ח' בטבת תשי"ד (14 בדצמבר 1953):

1. מה הם הנימוקים העניניים שהניעו את כבודו לא לאשר עד עתה את החוזה בין עיריית פתח־תקוה לבין קופת־חולים של ההסתדרות הכללית על דבר הקמת בית־חולים עירוני משותף, שהוגש לאישור כבודו ביום 24 בפברואר 1953, כלומר לפני כעשרה חדשים בערך?

2. מה הם הנימוקים העניניים שהניעו את כבודו לא לאשר עד עתה את החוזה בין עיריית פתח־תקוה לבין סוללה בונה על הקמת בנין לעיריה, שהוגש לכבודו ביום 12 בפברואר 1953, כלומר לפני עשרה חדשים?

3. מה הם הנימוקים העניניים שהניעו את כבודו לא לאשר עד עתה את החוזה בין עיריית פתח־תקוה לבין סוללה בונה על סלילת כביש בתל־נטע, שהוגש לכבודו לאישור ביום 3 במרס 1953, כלומר לפני למעלה מתשעה חדשים?

4. מה הם הנימוקים העניניים שהניעו את כבודו לא לאשר עד עתה את שני החוזים בין עיריית פתח־תקוה לבין „עמישב" על הקמת מרכז מסחרי ועל הקמת מרכז למלאכה וצרכניה בשיכון הוותיקים, שהוגשו לכבודו לאישור ביום 14 באפריל 1953, כלומר לפני כשמונה חדשים?

5. מה הם הנימוקים העניניים שהניעו את כבודו לא לאשר עד עתה את החוזה בין עיריית פתח־תקוה לבין קופת מילווה וחסכון של העובדים בפתח־תקוה על מתן הלוואה בסך 50,000 ל"י להקמת בית עיריה, שהוגש לכבודו לאישור ביום 30 באפריל 1953, כלומר לפני שבעה וחצי חדשים?

שר־הפנים י. רוקח:

ל־1 ו־5. אינני יכול להסכים להעביר רכוש עירוני למוסד ציבורי אחר לשם הקמת מפעל שישמש לצרכים כלל־ארציים.

ל־2. עיריית פתח־תקוה אינה יכולה להרשות לעצמה, במצבה הכספי, להקים בנין עיריה העולה 160,000 ל"י בתשלומים של 50,000 ל"י לשנה, בזמן שאין לעיריה האמצעים להקים בניני בתי־ספר ולכסות את גרעונה.

ל־3. אין אני יכול לאשר חוזה עבודה שהממון לכך אינו מובטח, לא בתקציב מאושר ולא באישור הלוואות.

ל־4 ביקשתי לתקן את החוזה המוצע כך, שהקק"ל תחכיר את האדמות לעיריה ללא חכירת־משנה באמצעות „נוה־עובד". עד היום לא קיבלתי את התיקון המבוקש.

3. המצב הכלכלי בעיר צפת

חבר־הכנסת י. רפאל שאל את שר־הפנים ביום כ"ד בטבת תשי"ד (30 בדצמבר 1953):

האם הופנתה תשומת־לבו של כבוד השר למצב הכלכלי החמור שבעיר צפת, המאיים בעזיבת חלק מהאוכלוסיה של עיר־קודש זו?

האם קיימות במשרד־הפנים תכניות לפעולות מניעה ולהפעלת יתר משרדי הממשלה לתיקון המצב ושיפורו?

שר־הפנים י. רוקח:

לפני כמה חדשים ביקרתי בעיר צפת ועמדתי מקרוב על מצבה.

הנני עומד למנות ועדה מיוחדת, שתבקר במקום ותגיש לי דין־וחשבון בהקדם. אני מוסיף כי גורלה של צפת קרוב מאד ללבי.

ב. התקלאות וההתיישבות

1. דיון (המשך)

היו"ר ז. שפר:

נמשיך בדיון על המצב בתקלאות, בעיית השיווק ותיכנון ההתיישבות. רשות־הדיבור לחבר־הכנסת שוסטק ואחריו חבר־הכנסת אפרתי.

אליעזר שוסטק (תנועת החרות):

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. בדיון כולו על התקלאות ובכל התיכנון שלנו בענין התקלאות — וקיבלנו חומר חשוב בענין זה — אנו, נדמה לי, רואים למרחוק, חובקים זרועות עולם, ומתעלמים ממה שמתרחש קרוב מאד לנו; ואני מתכוון לדבר עכשיו רק על ההתיישבות החדשה שלאחר קום המדינה.

אני יודע שההתיישבות הוותיקה אינה רוצה לשמוע את הדברים האלה. אבל עובדה היא שההתיישבות החדשה קופחה והוזנחה לעומת ההתיישבות הוותיקה בחמש השנים האחרונות. השקענו רבע ביליון לירות בערך בהתיישבות החדשה, רבע ביליון לפי ערך הכסף כיום, והוקמו למעלה משלוש מאות נקודות חדשות. אמנם, מבין העולים החדשים לא הלכו רבים להתיישבות, אבל גם מבין העולים החדשים הלכו 15—16 אחוזים להתיישבות. ועובדה היא שאנו עומדים בפני משבר חמור בהתיישבות החדשה. המזל שלנו הוא, שלעולם אין אנו מגיעים לכשלון טוטאלי, גדול ובולט, שאפשר גם להבליטו בפני כל; תמיד אנו מגיעים רק למשברים חמורים למדי, המטרידים את המדינה, והציבור אין סיפק בידו לעמוד על כל דבר ודבר באופן יסודי. אני משוכנע שאילו כבר היו בכנסת הזאת גם באי־כוח להתיישבות החדשה, היתה הכנסת נסערת לא פעם בגלל היחס הזה להתיישבות החדשה מצד המדינה. אני יודע שההתיישבות הוותיקה נתנה למתיישבים החדשים מדריכים ועזרה להם מאד בשיכונם. אבל ביסודו של דבר הם הוזנחו, וקופחו על חשבון ההשקעות והציוד והעזרה שניתנו להתיישבות הוותיקה.

המתיישבים החדשים טוענים שהובטחו להם הבטחות ולא קוימו. הובטחו להם פרות, לולים, דירות ועבודה לקיום בזמן הראשון, וזה לא ניתן להם. זה נכון. עובדה היא, שאנו העברנו כ־80—85 אלף איש להתיישבות החדשה, ואנשים אלה נמצאים במשבר חמור של קיום אלמנטארי, כי הם הופקרו לחלוטין. עכשיו מדברים על חוסר כבישים, חוסר תאורה, חוסר בתי־ספר. כאילו לא ידענו זאת במשך חמש השנים שעברו, במשך ארבע—חמש שנים אלו האנשים בהתיישבות החדשה נאבקים על קיומם, מחפשים יום עבודה במקומות קרובים ורחוקים ואינם מקבלים, מזניחים את המשק ומתמרמרים. חלק עוזב את המקום, ויש אפילו גילויים של עזיבת הארץ לצמיתות בגלל האכזבה הזאת.

אני חושב שעשינו בזה עוון חמור, ונדמה לי שהכשלון של המשטר בשטח זה חמור פי כמה וכמה מאשר בשטחים אחרים; סוף סוף המשטר הזה, השולט במדינה, הוא בעל פרטנזיות מיוחדות למומחיות מיוחדת, לנסיון גדול — דווקא בשטח זה של התיישבות, כי בשטחים אחרים, נדמה לי, גם הוא אינו מרגיש עצמו בטוח כל־כך כמו בשטח זה; וסוף סוף היה לכם באמת נסיון של עשרות שנים בהתיישבות, וידעתם מה הם הקשיים בהתיישבות, וידעתם גם את החומר האנושי החדש הזולך להתיישבות, ואם המשטר הזה יכול היה להגיע למשבר כזה ולכשלונות כאלה דווקא בהתיישבות, ובהתיישבות החדשה — זה כשלון ופשע גדול וחמור יותר מאשר הכשלונות בכל שאר השטחים.

היום אתם אומרים שיגדילו את שטח ההשקאה לכל מתיישב עד לעשרה דונם. אני שומע מפי המתיישבים הוותיקים, שאף אם יגדילו את שטח ההשקאה להתיישבות החדשה ל־10 דונם למשפחה, לא יהיה בזה כדי קיום, וממה בעצם התקיימו עד עתה? שני שלישים מקומם היו על אותו בולמוס של ירקות שהיה בתקופה מסויימת בארץ, וברוך השם — היה בולמוס של ירקות והכל התעסקו בגידול ירקות. לא אדבר עכשיו על השאלה החמורה מה מקבל היצרן בעד תוצרתו לעומת מה שמשלם הקמעונאי, זוהי שאלה בפני עצמה. אבל ראינו שבשביל ההתיישבות הזאת היו הירקות כמקור יחידי לקיום. והנה, גם בשטח זה התחרו בהם, ואף ההתיישבות הוותיקה התחרתה בהם, אף־על־פי שההתיישבות הוותיקה יכולה היתה לחשוב קצת על גורל ההתיישבות החדשה ולא להתחרות בה בשטח זה. אבל מלבד זאת התחרו בהם במאורגן על־ידי מוסד כמו חק"ל. ואני שואל: לשם מה צריך היה מוסד כמו חק"ל להתחרות בשטח זה דווקא בהתיישבות החדשה? למה אפילו באותו שטח יחידי שעליו יכלו להתקיים, לא הניחו להם להתקיים?

מעולם לא ניתנו למתיישבים החדשים אפשרויות של קיום מצד המוסדות. אם מדברים על תקציב של 12—13 אלף ל"י למשפחת מתיישבים, אינני יודע אם הם קיבלו אפילו 40% מתקציב זה, ובוודאי לא ניתן להם אחוז זה בעת שהוציבו אותם על הקרקע. גם כיום עדיין אין בהירות גמורה ביחס לתעסוקה בשבילם. ואני שואל: באיזו רשות ועל יסוד מה אנו יכולים לדרוש ממתיישבים כאלה, שיחרישו כעת ויקבלו את הדבר בשקט ובהכרה שכאילו המדינה עשתה בשבילם מעשה רב בשטח ההתיישבות. ועוד דבר, מצד אחד: בתים רבים בהתיישבות החדשה עומדים ריקים, כי האנשים אינם יכולים להתקיים במקום; ומצד שני מתרחשים דברים מוזרים בשטח זה — באותם מקומות שישנם בתים, אין מתיישבים, וישנם מקומות שישנם מתיישבים ורוצים להימצא על הקרקע, לעבדה ולשמרה, ואין נותנים להם את הבתים. הנה למשל יש נקודה השייכת לתנועתנו „נחלת־שלמה", שהיא מיועדת ל־60—70 משפחות. אבל נמצאות במקום רק 30, יתר האנשים אינם יכולים להימצא שם עדיין, כי לא קיבלו את הבתים ואת חלקות האדמה עד היום הזה. שומרים את הקרקע בשביל כפר אחר שיקום במקום זה. בינתיים המקום מתנוון, והאנשים אינם יכולים לעלות על הקרקע, והנמצאים במקום נאבקים על קיומם. או למשל יש לנו נקודה אחרת, „בר־גיורא". בנקודה זו נמצאים כיום 22 משפחות ו־7 רווקים; המצב חמור והאנשים הם מחוסרי עבודה ומחוסרי קיום מפני שלא קיבלו עד היום אפילו את התקציב האלמנטארי לקיום ראשון, מה שמקבלות כל יתר הנקודות. ואלה הם אנשים הרוצים להישאר על הקרקע, לעבוד את האדמה — אולם אין מאפשרים להם לעשות זאת. האין זה חוסר אחריות מזעזע?

לעומת זאת, במקומות אחרים מעודדים תנועות חדשות להליכה לכפר, בשעה שההתיישבות שכבר הוקמה, מחוסרת כל יסודות קיום. אני יודע שזה יפה מאוד להעביר אנשים מן העיר אל הכפר. העברת 1,000 או 1,500 איש, זה יפה מאד. אבל מוזר מאוד שבאותו הזמן עצמו שהמתיישבים הנמ־

צאים כבר על הקרקע אינם מקבלים אפשרויות של קיום, יתעסק מוסד אחר, של תנועה אחרת, בהעברת אנשים ותיקים ומסודרים בארץ, רק משום שזהו מעשה נאה. למה צריכים אנו לעשות זאת בשעה שאין אנו יכולים לספק את הדרוש לנקודות ההתיישבות הקיימות? ההתיישבות צריכה להיות מושכת במידה שירצו ללכת אליה מרצון. והנסיון של חמש שנים בהתיישבות החדשה אינו מראה, לצערי הרב, על תקוות כאלו. ואני אומר את הדברים האלה פה מפני שגם אתם, החברים התומכים במשטר, אומרים את הדברים האלה במקומות אחרים. כשאנו מותחים ביקורת על הממשלה, כולכם באים להגן על השרים וטוענים שהכל בסדר, ורק האופוזיציה ה„אנטישמית״ בכנסת אינה מכירה בהישגים. אולם כאשר אתם נפגשים במקומות אחרים עם אתם השרים אשכול, גפתלי ואחרים — אתם מטיחים כלפיהם אותן ההאשמות, ובעיקר ההאשמה החמורה שהזניחו את ההתיישבות החדשה.

אם יש ערך מעשי כל־שהוא לדיון על החקלאות בכנסת במשך השבוע הזה, אם יכולה להיות תוצאה מעשית כל־שהיא מדיון זה לאלתר, סבורני שתעשה הכנסת מעשה חשוב אם תתרכז במסקנות כלפי ההתיישבות החדשה; והמסקנה, לדעתי, יכולה להיות אחת ויחידה.

היו לנו כמה נסיונות. הנסיון הראשון היה בשתילת עצים בהתיישבות החדשה. נתברר לנו שהשקיעו כספים בנטיעת השתילים, אולם הם הוזנחו והיה צורך לעשות הכל מחדש, כי אנשי המשקים הוניחו את המטעים בגלל חיפ.ש ימי עבודה. ואז באתם לידי מסקנה חשובה: שתילת העצים תהיה באחריות מלאה של המוסד המיישב עד שיעלה הפריון בשטח זה, וכל עוד העצים האלה לא יבואו לידי מצב שאפשר יהיה למסור אותם למתיישב — הם יימצאו באחריות המוסד המיישב.

נדמה לי שהמסקנה היחידה במדינה כלפי המשקים של ההתיישבות החדשה יכולה להיות רק אחת: כל עוד לא עברו שלוש, ארבע, חמש שנים, וכל עוד המתיישב אינו נמצא במצב שהוא יכול להיות עצמאי במידה האלמנטארית ביותר, כל הנקודה חייבת להמצא ברשות המוסדות המיישבים. הייתי מרחיק לכת ואומר, שכל האנשים במושב צריכים להיות שכירים של המוסד המיישב. והתקופה תיקבע בכל מקום לפי מצבו של המקום. יש נקודות שיוכלו לקום על רגליהן במשך זמן קצר, ונקודות אחרות, נחשלות יותר, במשך זמן ארוך יותר, אבל כל עוד לא יהיה ביסוס אלמנטארי למתיישבים, יהא המוסד המיישב חייב לדאוג לקיומם של האנשים. ולא על־ידי עבודה בחוץ, וגם לא על־ידי תעסוקה בתחומים שאפשר יהיה לתכנן על־ידי משרד־העבודה, אלא בעבודה במושב גופו, לפיתוחו ולגידולו ולביסוסו. וכמובן, כל מתיישב ידע בדיוק מה עתיד הוא לקבל כעבור כמה שנים; כלומר חלוקת האדמות והמשקים תהיה ידועה וקבועה מראש, אבל היא תעבור לרשותו המוחלטת ברגע שיוכל להתקיים ממשקו.

לדעתי, אין שום דרך אחרת להתיישבות החדשה; והדרך שהלכנו בה עד היום, מוכיחה שהכפילות של המוסדות המיישבים, התנועות הסותרות וההתחרות ההדדית — כל זה מביא לידי תוצאות בלתי־בריאות.

לדעתי, על הכנסת לחייב את המוסדות המיישבים לשנות את כל שיטת ההתיישבות במשקים החדשים, ולקבל עליהם אחריות מלאה לנקודות החדשות עד שיקומו על רגליהן. אם זאת תעשה הכנסת היום, יהיה זה מפנה רב־ערך ופורה בהתיישבות החדשה. אם לא תעשה זאת, נדמה לי — אף כי אינני רוצה לנבא שחורות — שתקום תנועת זעם מסוכנת בתוך ההתיישבות החדשה, אשר תסעיר את כל המדינה הרבה יותר מאשר מסעירים אותה מחוסרי־העבודה. אחרי־כן שוב תצאו ותגידו: מסיתים! אבל אין צורך בהסתה, כי בכל נקודת התיישבות חדשה הצטבר זעם רב, חומר־נפץ רב.

אני חושב, שהמשטר המדבר גבוהה גבוהה על ההתיישבות, חייב לפחות בנקודה זו לעשות את המעשה הגדול הזה, לאלתר.

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

כבוד היושב־ראש, כנסת נכבדה. אנחנו מסכמים עכשיו חמש שנים למפעלי ההתיישבות במדינת ישראל. וטוב עשתה הכנסת שהקדישה שבוע מעבודתה לבירור דרכי ההתיישבות והחקלאות.

הדיון שהתקיים פה לא התנהל דווקא על־פי הקווים של סיעות שהגנו על הממשלה ועל משרד־החקלאות, ושל סיעות שמתחו ביקורת. כולנו חיפשנו דרך לתיקון המצב. ואני אומר: אין לנו כלל להתבייש במפעלנו אשר יש בו גם הרבה מכשולים ואולי גם הרבה כשלונות. חמש שנים של פעולה התיישבותית, העברת המוני יהודים לחקלאות, זהו מפעל שלא היינו רגילים בו, מפעל עצום שבהכרח מלווה גם כשלונות, ואנו צריכים לבחון אותם ולבדוק מה אפשר לתקן.

אני רוצה לומר לחברי־הכנסת סנה שביקר את עבודת ההתיישבות ותלה את כל הליקויים בהכוונה מצד ארגוני־הברית: לנאומו של שר־החקלאות בישראל קדם נאום של שר־החקלאות בברית־המועצות, וכפי שגילה את מצב החקלאות באותה ארץ, נראה לי שאין להתבייש בדין־וחשבון של שר־החקלאות שלנו על מפעלינו, לעומת הכשלונות של שלושים ויותר שנות עבודה התיישבותית רצינית בברית־המועצות, ללא השפעה של אמריקה.

משה סנה (סיעת־שמאל):

לא שמעת שם על הישגים?

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

הישגים גדולים, בוודאי; אבל אם חבר־הכנסת סנה מדבר על כך שיש לנו שליש פרה למתיישב, הרי לא עשיתי את החשבון אם שם יש רבע פרה, אבל אני מציין כי אנו הגענו להישג, ששליש פרה שלנו עולה על פרה שלמה בברית־המועצות. אל לנו להתבייש בהישגינו בחקלאות, הישגים שהם פרי עבודה של עשרות בשנים.

חבר־הכנסת סנה, אשר הביא לנו קטע מן היומן של גבעת חיים, לא טרח לאסוף חומר מן ההתיישבות בברית־המועצות, בדבר מצבם, היאבקותם, חובותיהם, ורמת־חייהם של הישובים שם. הוא שכח לספר שמשק זה, החייב מיליון לירות, הוקם עכשיו על־ידי מדינת ישראל, והוא משק לתפארת, והכסף הושקע ברובו על־ידי המדינה. משק זה כבר מייצר תוצרת שערכה מאות אלפי לירות, וזאת בשנה הראשונה לקיומו.

משה סנה (סיעת שמאל):

האם זה מדייק? האם זוהי השנה הראשונה לקיומו של המשק? האם אתה יכול לומר זאת? האם זו השנה הראשונה לקיומה של גבעת חיים, רק מפני שחלק ממנה הועבר? מה אתה סח?

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

אני מדבר על המשק בבנינו.

לא הבינותי גם את דברי חבר־הכנסת ציזלינג, אשר אמר

כי היתה תכנית לבניית משק מפגר. אם הכוונה למשק גדול לעומת משק קטן, כי אז אינני יודע, בדברי ימי ההתיישבות בחמש השנים האחרונות, מי הם המתיישבים אשר רצו להקים משק גדול ולא סייעו בידם. אני יודע את ההפך. אני יודע שכל ההתיישבות הקיבוצית, אשר הוקמה בחמש השנים האחרונות, ניתנה לה קרקע מתוך תיכנון לקליטה נוספת. כי כולנו רוצים בתוספת מתיישבים. ואם מדברים על משק קטן, הרי זוהי דווקא הצורה שהיתה קיימת עד כה, עד אשר באה התכנית שהכל מבקרים אותה. וזה היה מבוסס על משק א"ג־טנסיבי דוגמת כפר ויתקין ובאר טוביה. בהתיישבות החדשה לפי תיכנון אינני רואה כל כוונה של הקמת משק מפגר.

רוצה אני לומר לחבר־הכנסת אבניאל כי אני מעריך סטאטיסטיקה, אבל צריך להבין אותה ולהביאה בצורה נכונה. אם חבר־הכנסת אבניאל מדבר על אי־התאמה בין ההשקעות ובין הייצור, הרי סבורני שאין חבר־הכנסת אבניאל נמנה עם אותם האנשים שאסור להראות להם חצי עבודה, ואם מנת־חיים חצי עבודה, זוהי סטאטיסטיקה בלתי־נכונה. בהתיישבות החדשה הושקעו סכומים עצומים, אבל ההשקעה עדיין לא הושלמה. את ההתיישבות הוותיקה התחלנו בעליה מפני שהיה חומר אנושי אחר, חומר חלוצי שהיה מורכב בעיקר מאנשים צעירים. אך הפעם התחלנו מבתים, בתים לא כל־כך מצויינים, אבל הם עלו כסף רב. דיברנו על 20,000 משפחות שפוזרו בארץ. אי־אפשר היה לעשות את הדבר הזה בלי להשקיע את הכספים היסודיים לשם העברתן. אנו חייבים עכשיו להשלים את הפעולה הזאת באמצעי ציוד. ועל כן אי־אפשר לעשות כיום את חשבון ההתאמה בין ההשקעות ובין ההכנסות. עם השלמת ההתיישבות הזאת, נוכל לדבר על הישגיה. אבל אל נזלזל גם בהישגים שכבר קיימים. ההתיישבות החדשה היא כבר כיום גורם יוצר. גם בתוך הישובים החדשים יש להבדיל בין התיישבות להתיישבות. גם בין הישובים החדשים יש הבדלי גיל. ישנם ישובים אשר הוקמו לפני חמש שנים, וישנם ישובים אשר הוקמו לפני שנתיים. מבין אלה שהוקמו לפני חמש שנים, הגה נתקיימה זה עתה חגיגה בכפר אלעזרי, ושמענו על הישגיו ברפת, בלול, בענף הירקות. יכולים אנו לומר שחלקה של ההתיישבות החדשה בייצור הוא גדול מדי, והתקוות שתלינו בה לא נתבדו.

כשאנו מדברים על ההתיישבות, עלינו להבדיל בין ההתיישבות החדשה לבין ההתיישבות הוותיקה. אינני רוצה להיכנס למספרים סטאטיסטיים. אני רואה אי־התאמה גדולה בין סטאטיסטיקאים שונים, ואני חדל להאמין להם. אני יודע את הדברים מן המציאות. אבל אני מצטרף לדברי שר־החקלאות וחבר־הכנסת דיין, שאמרו כי רמת־החיים בהתיישבות הוותיקה, המושבית והקבוצתית, עלתה לאין ערוך לעומת מה שהיתה לפני כמה שנים, וזה מפני שהמדינה נתנה לה אמצעים רבים לשכלול טכני של העבודה ולהכנסת שיפורים טכניים גדולים בכל ענפי המשק. אף־על־פי שהתנועה הקבוצתית הוותיקה לא גדלה בהרבה במספר מתיישביה, גדל הייצור מאד. אני מסכים עם חבר־הכנסת אסף, כי אין ספק שהייצור גדל יותר בכמה מקומות במושב, בגלל תנאים אובייקטיביים שונים שאינני רוצה להיכנס לבירורם. אבל עובדה היא שיש ויש הישגים למשק הקבוצתי. הוא הגיע לא רק לעיבוד אכסטנסיבי של הפלחה. בענף של גידול הפרות תופש הוא כמעט 40% מן המשק הארצי. אלה הם הישגים עצומים. הוא הגיע לאינטנסיפיקאציה של כל הענפים ולהכנסות יותר גדולות. ואין להתאונן על רמת־החיים. יש להעריך את ההישגים.

ואשר לטענתו של חבר־הכנסת אבניאל ביחס לגידול האוכלוסיה, כבר התווכחתי אתו פעם בשאלה זו. התנועה הקבוצתית השיגה הישגים גדולים בייצור, והיא נמצאת במצב של התעודדות גדולה בזמן האחרון, מפני שההישגים האלה הוכיחו את יכלתה. ואשר לקליטה במשק הוותיק, חבר־הכנסת אבניאל, יש לעשות את החשבון של המועצות האזוריות ולא של המשקים, מפני שליד המושבות ישנן מעברות המתקיימות מן המושבות, ויש לצרף אותן לגידול האוכלוסיה. אלפי משפחות גרות בתחומי המועצות האזוריות ומתקיימות בעבודה על־ידי המשק הוותיק ובתוכו. חבר־הכנסת איכילוב דיבר על כך שאפשר להגדיל עד רבבות את ההתיישבות בעמק, ואני רוצה להשיב לו: הגדלנו את עפולה מ־3,000 ל־10,000 נפש. הגדלנו את טבריה. הכנסנו לבית־שאן 5,000 נפש. כל אלה אינם מתקיימים לא מעפולה, לא מטבריה ולא מבית־שאן; הם מתקיימים מהמשק החקלאי. צאו לטבריה בשעות הבוקר ותראו את מאות הפועלים הנוטעים לעמק הירדן, ותדעו ממה מתקיימים היהודים האלה.

בנימין אבניאל (תנועת החרות):

נקוב נא במספרים. כמה? המספר לא יעלה על 5,000 איש.

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

5,000 משפחות כבר היו קודם־לכן. ואם יש 7,000 משפחות המתקיימות על עבודה חקלאית יוצרת, כלום אין זה מספר גדול? ויש ערך רב לעובדה שקיים תהליך מסויים, ובמקום פועלים שכירים נוספים עכשיו על ההתיישבות משפחות הרוצות להיקלט בה. רק היום שמעתי בוועדת־העבודה כי בשנה זו קלטה התיישבות הוותיקה 1,500 משפחות. גם הפומחה מר בלייך אומר שעלינו לנצל את כל האדמה הבאה בחשבון בייצור המעסיק שכירים, אם אי־אפשר להגדיל את הייצור על־ידי עבודה עצמית. אנו מקווים ששבעת אלפים פועלים אלה יוחלפו במתיישבים, אך אין לומר שההתיישבות הוותיקה לא תרמה תרומה מסויימת לקליטת ההתיישבות הנוספת.

בנימין אבניאל (תנועת החרות):

מסויימת מאד.

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

אני מתפלא גם על חבר־הכנסת אריאב. אני מכיר מומחים יהודיים ולא יהודיים, הבאים אלינו מחוץ־לארץ ומלמדים אותנו תורות כלכליות חשובות מאד, אלא שבכל זאת אינן מותאמות לתנאי הארץ. מחבר־הכנסת אריאב יכול הייתי לדרוש יחס של איש המושרש בחקלאות, ולפיכך אפשר לדרוש ממנו שיבדוק אם הדברים נכונים אם לאו. חבר־הכנסת אריאב אמר שייקרנו את המים על־ידי הבאתם להרים, לדרום ולנגב.

חיים אריאב (הציונים הכלליים):

לא מפני כך, אלא מפני בזבוז בהוצאות.

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

הבה נבחן את המומחים, ייתכן שאינם מומחים. ואז אפשר יהיה לומר שהוצאות המים הן מופרזות; אני מוכן שנבדוק זאת. אולם חבר־הכנסת אריאב יודע שהמומחים העוסקים אצלנו בבעיות המים, — מעטים כמותם בארץ ואולי גם בחוץ לארץ.

חבר־הכנסת אריאב אמר שצריך לעשות התיישבות במקומות הקרובים למים ולא להתפזר יותר מדי. אם כך, הרי

שואל אני את חבר־הכנסת אריאב: היכן האדמה הציבוריית באזורים אלה, שאפשר לעשות עליה התיישבות?

חיים אריאב (הציונים הכלליים):
באזור החולה, בבית־שאן!

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

עכשיו אני רוצה לומר לך כיצד מחולקים 600,000 דונם בהשקאה: בגליל העליון, שאליו צריך להביא מים — 2,500 דונם; בהרי יהודה — 1,000 דונם, ובחבל הנגב — 15,000 דונם. איפה משקים בעיקר? — בחולה, בעמק הירדן, בגליל המערבי, באזור החוף, בעמק יזרעאל — באזורים שבהם יש מים. ורוצה אני לשאול אותך: מה יהא על הנגב? האם אתה מוכן לוותר על כברת אדמה כה חשובה שצריכה לתת לנו את מרבית המזון? האם מנקודת־השקפה לאומית מוכן אתה להשאיר את הנגב שומם?

חיים אריאב (הציונים הכלליים):
לאט לאט!

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

אני מסכים אתך: לאט לאט! אני רוצה שתשוב ותבחן מה נאמר בנוגע לכך בסיומה של תכנית שבע השנים. לאחר שבע שנים אלו, נשקה בגליל 11 מיליון קוב מים, בהרי אפרים 12.5 מיליון קוב מים, בהרי ירושלים 10 מיליון, בנגב 245 מיליון — 21% מכמות המים הכללית שתהיה ברשותנו. האם לפי השקפתך זוהי פרופורציה נכונה או לא?

בנימין אבניאל (תנועת החרות):
מדוע מושקים כיום רק 25% מאדמות חולה ובית־שאן?

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

אני חולק על כך. אני רוצה להגיד לחברי־הכנסת אבניאל ואריאב, שאין צריך לחיות רק על־פי מאמרים ותזכירים; צריך גם לראות. אני מציע לפני חברי־הכנסת הנכבדים לסייר יחד אתי באזור החולה ובבית־שאן, ולראות כיצד נאבקים שם המשקים על כמות קצת יותר גדולה של מים; כיצד הם רבים על המים ביניהם, וכיצד נאבק כל ענף בתוכו על כמות המים הדרושה. לפני שנתיים נכתב על כך תזכיר, ועכשיו הוקמו ישובים לאורך הירדן, המנצלים מים שלא היו מנוצלים. בהשקאה מסויימת מנצלים גם את אדמת החולה. אולם סבורני שטעות היא — אם אתבטא בלשון זהירה — להאשים את אנשי בית־שאן והחולה שמנצלים את כל כמות המים הניתנת לניצול.

לגבי המשק הוותיק והפיתוח, דובר — ובמיוחד דיבר על כך חבר־הכנסת אסף — שיש לצמצם את ההון החוזר להתיישבות הוותיקה. לדעתי, אין צורך להטיף לכך; המציאות מביאה לידי כך שלא נוכל להגדיל את האשראי להתיישבות הוותיקה. הגענו לכך שהבאנקים הפרישו 20% מן ההון החוזר בהלוואות להתיישבות החקלאית. לדעתי, מחובתנו להגדיל זאת לפחות ל־25%. אך גם אם נגיע ל־25% אלה ונקבל עוד כמה מיליונים לירות, הרי קמה בינתיים התיישבות חדשה הזקוקה להלוואות, ולא נוכל להפריש כסף רב להתיישבות הוותיקה. אני מוכן להזהיר גם מעל במה זו את המשקים הוותיקים, שלא יסמכו על הלוואות, אלא יחפשו דרכים של צמצום בהשקעות ואפילו ברמת־החיים, כדי ליצור את ההון החוזר הדרוש. אני רוצה לומר שחוסר האשראי וצמצום תקציב הפיתוח להתיישבות הוותיקה יפגעו בלא ספק בייצור.

אסתר וילנסקה (מק"י):
מדוע צומצם תקציב הפיתוח?

זלמן ארן (מפא"י):
בגלל מק־דניאל, כמובן!

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

איני רוצה לעמוד כלל על ענין חלוקת תקציב הפיתוח בין ההתיישבות החדשה וההתיישבות הוותיקה. תחילה עורכים את התקציב לחקלאות, ורק אחרי כן קובעים מה צריכה להיות הפרופורציה בין ההתיישבות החדשה ובין הוותיקה. השאלה היא — היחס בין תקציב הפיתוח ובין התקציב הכללי. אם נשקיע את הכסף המיועד לתעסוקה במשק הוותיק, גם אם זה מחייב השקעה של 100 לירות לדונם, הרי דונם כזה יתן כל שנה תוספת של 15 עד 20 ימי עבודה. אני מחשיב מאד את המחצבים ואת כל הפעולות של גילוי מקורות ההכנסה בנגב מטעם מפעלים שונים, אולם תקציב הפיתוח המושקע כיום במשק הוותיק יתן תוצאות בעוד שנה־שנתיים, ואולי יסייע גם לאפשרויות של ניצול הנגב. תקציב הפיתוח להתיישבות הוותיקה הוא דבר חיובי, הוא דבר הכרחי, הוא מוסיף עבודה וייצור. על כן חייבת להיות איזו רגולאציה והתאמה בין ההשקעות במשק הוותיק הנותנות תוצאות כיום, ובין ההשקעות המרובות מאד שצריך להשקיע בהתיישבות החדשה, ושתוצאותיהן לא יהיו למציאות קיימת אלא בעוד שנים רבות. על כן הויכוח איננו על חלוקת התקציב בין ההתיישבות הוותיקה והחדשה, אלא בין תקציב הפיתוח בכללו ובין החלק המופרש לחקלאות.

אם אני מדבר על ההתיישבות הוותיקה, וכבר עמדתי על הישגיה הרבים, הרי עלי להוסיף שלגבי ההתיישבות החדשה צריכים אנו לעשות עכשיו דברים שלא עשינו עד כה. יש טענה שאנו מקפחים את ההתיישבות החדשה בהון חוזר. בנידון זה אי־אפשר לערוך השוואה עם העבר, כי לפני חמש שנים לא היתה התיישבות חדשה. אולם לגבי ההווה, הרי כל הכסף שאנו מרכזים ומכוונים על־ידי הבאנקים, מופנה ברובו להתיישבות החדשה. אני סובר ששיטה זו תימשך גם בעתיד.

היו"ר ז. שפר:

עלי להזכיר לחברי־הכנסת אפרתי, כי לפי הנוהג הקיים אצלנו עד כה, אין לסגן־שר סמכות לדבר זמן בלתי־מוגבל.

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

עלי לנגוע עוד בכמה בעיות הקשורות במיוחד בתכנון, ויהיה זה חבל מאד אם לא אספיק לדבר עליהן. בקשר לתכנון הזמני ולתכנון הכולל, עלי לומר משהו בענין גידול הירקות.

זוכר אני את הימים כששר־האוצר, שכיהן אז כשר־החקלאות, ניסה להשפיע על המשקים שיגדלו ירקות. ואמנם התקדמנו בשטח זה בהרבה. אך בעיית הירקות והתכנון שלה, זהו ענין רציני ומסובך.

כאשר שר־החקלאות אמר שהיו עודפים והשלכנו אותם — אם כי הם לא היו מרובים — שמעתי צחוק מספסלי העתונאים. בהזדמנות זו רצוני להזכיר שיחה שהיתה לי עם שר־החקלאות של הולאנד, בשעה שנתעוררה אצלנו בעיה זו. הוא אמר שגם אצלם כותבים בעתונים אותם הדברים, ויעץ לי לא לשים לב לכך.

הבעיה היא רצינית מאד, גם בהולנד וגם באנגליה מגינים שם על החקלאי ומבטיחים לו מינימום של הכנסה ליום עבודה. אם הולאנד שולחת יותר מדי ירקות לאנגליה,

מפסיקה אנגליה את יבוא הירקות לזמן קצר, והחקלאי בהו־לאנד מקבל מחיר מינימום, ואילו את העודפים משליכים.

אנחנו, ככל מדינה אחרת, לא הצלחנו עדיין לתכנן את גידול הירקות בהתאמה לטבע. תמיד ישנם פגעי טבע. בחו־דש דצמבר האחרון פחתה תוצרת הירקות, ואילו באפריל אשתקד היו לנו עודפים. הקימונו קרן כדי להבטיח מחירי מינימום לחקלאים. הם מקבלים מחירים אלו, ואילו את העוד־פים מעבירים בחלקם לתעשיה ובחלקם להזנת בקר. במשך עשרים החודש לקיומה של קרן זו, העברנו באמצעותה 250 אלף טון ירקות, — מהם 10% לא לשוק לתצרוכת הצרכנים, אלא 12 אלף טון לתעשיה ו־12 אלף טון להזנת בקר תמורת תשלום מינימום. רק 4,000 טון הושלכו משום שהתקלקלו. אם אנו רוצים בשפע של ירקות, מן ההכרח שיהא מדי פעם בפעם עודף, ועלינו ליצור מכשיר שישלם את מחירי המינימום.

חיים מגורי־כהן (תנועת החרות):

מדוע לא קיבלו את התוצרת בבתי־החרושת?

סגן שר־החקלאות י. אפרתי:

אחד הדברים שאנו דואגים לו לגבי העודפים, הוא ההכ־וונה ביחס לגידולים שאנו זקוקים להם. לשם כך אנו גם נות־נים הלוואות.

אנו עוסקים גם ביצוא, ומכינים שווקים לירקות בעולם, כאשר יהיו לנו מים נוספים בשנים הבאות. היצוא לחוץ־לארץ של הדרים, ירקות ובטנים הוא בבחינת נסיון, ואף־על־פי־כן אנו מקווים שיכניס לאוצר כמיליון דולר.

אנו מפתחים צמחי־תעשיה, שאולי יהיו תמורה לירקות, במקום שיש הכרח בכך.

בהזדמנות זו רצוני לומר לחבר־הכנסת ציזלינג, אשר עמד על הצורך בתעשיה בהתיישבות: אני מסכים אתו. אך אם נבדוק את המצב כיום, ניווכח שחלק ניכר של תעשיית ריכוזים ומיצי הדר נמצא בהתיישבות העובדת. והנה מעניין, שעד עתה לא ראינו מצד תעשיה זו יחס טוב יותר אל החק־לאות, מאשר מצד כלל התעשיה. להפך, כולם מאורגנים באר־גון אחד שאינו מתייחס תמיד בהבנה לענין החקלאות.

אשר לתכנון הכללי, הנה למדתי את תורת ההתיישבות מפי חברים ותיקים בהתיישבות, לפי ספרו של אליעזר יפה על תנועת המושבים — הוא תכנן שם תכנית מלאה לאספקה עצמית — וכן לפי ספרו של לביא על עין־חרוד. כאן באים חברים ומותחים בקורת שכוונתה פשוטה מאד. אך אנו, בד־יוק כמו אחרים, איננו רוצים במענק האמריקני. על כל פנים, אנו רוצים להגיע למצב שלא נהיה זקוקים לדולרים מבחוץ, ואנו רוצים לבנות את החקלאות שלנו על אספקה עצמית. זהו התוכן העיקרי של תכנית זו.

כיום יש לנו חלב לתצרוכתנו. חבר־הכנסת לורנץ עשה כאן חשבון של אבקת חלב וחלב. אודה, לא הבינותי חשבון זה. כנראה צריך ללמוד בישיבה כדי להבין את החשבונות האלה. אך אני לא למדתי בישיבה, ואני יודע במקצת את החקלאות. אני יודע שבשנה זו יש חלב לשתיה כמעט ב־100%, זאת ועוד, כדי לקיים את משק החלב מקציבה הממשלה סוב־סידיות עצומות של הממשלה בתקופה הקרובה. איננו שו־ללים את פיתוח משק החלב. אך משק החלב מתפתח באופן אורגני. תוך שבע שנים נגיע ל־62 אלף פרות. אם נגיע ל־40,000 מתיישבים, ייתכן שלא לכל אחד תהיינה פרות, וצריך יהיה לעבד תכנית אחרת לקיומם של אלה. אני מבקש מאת חברי לא להסתמך על תכנית של משק־שדה. עוד לא הוגשה תכנית כזאת מטעם המועצה החקלאית. חברי־הכנסת כאן מקדשים את הפרה. אין אנו חיים בהודו, במקום שהפרה מקודשת. הפרה אצלנו היא דבר אורגני, וכאשר מדובר במ־שק מעורב, אין זאת אומרת שצריכה להיות בו גם פרה. יכול להיות משק מעורב שיש בו מטעים, ירקות, בעלי־חיים — צאן, עזים ועופות, ויכול להיות משק שיש בו גידולים שו־נים. כלום דומה משק מעורב בהרים למשק מעורב בעמקים? יש מקומות ששם המטעים הם קובעים במשק, ואילו במקו־מות אחרים נודעת חשיבות יתרה לצמחי שדה. אך אין לש־לול את הגישה הזאת לתכנית, אשר לפיה נוכל לקבל מזון בתנאים שלנו.

אין התכנית שוללת גם שכלולים. התכנית הזאת היא חלקית, רק של החקלאות. ייתכן שהתעשיה תתן לנו דולרים נוספים, ונוכל לשפר את המזון שלנו, ונשתה יותר חלב ונאכל יותר ביצים. אבל במצבה של התעשיה כיום, במצבה של החק־לאות כיום, זוהי תכנית של היום, והיא עלולה להשתנות, ובצדק אמר שר־החקלאות, שתכנית איננה דבר של קבע.

אתן כמה דוגמות. תוך כדי עריכת התכנית הצלחנו בגידול כותנה, 2,000 דונם. השנה נעשה 3,000 דונם. אבל התכנית האחרונה כבר הביאה בחשבון פיתוח של הכותנה, שפירושו גידול, תוספת הכנסה, הקטנת היבוא. זהו דבר חיובי. ואביא לדוגמה גם דבר שלילי: עם ביטול הפיקוח על ביצים ועופות, יגדל הלול, אף־על־פי שהארץ אינה צריכה להרשות לעצמה את גידול הלול במידה כזאת, כי העופות אוכלים את החיטה. אבל אין לנו כל שליטה על הענין הזה. אני רק מתנחם, שכא־שר תבוא שעת־חירום ונצטרך בכל־זאת לקבל חיטה, נוכל מהר מאד לשחוט את כל העופות. אבל כיום זהו דבר שלילי, אין לנו מנוס מזה.

ודאי יהיו שינויים, ואני אינני שולל — כמו אחרים — את הערתו של חבר־הכנסת אסף על יחידת הקרקע. ייתכן שזה מחייב בירור בשטח מסוים. מן ההכרח שתהא לנו גישה פתו־חה, גישה של מוח פתוח לבירור הדברים, ואסור לנו להיות שמרנים. אנו הננו חקלאים לא כל־כך ותיקים, ואיננו צריכים לחיות בשמרנות כזאת.

דובר על משק אדמיניסטראטיבי במקום משק התיישבותי. אני שולל את הגישה הזאת. יודעים אנו את מקומו ואת ערכו של הקיבוץ והמושב בישוב, ויודעים אנו מה זאת עבודה שכי־רה ומשק אדמיניסטראטיבי בארצנו. אני בטוח שהחקלאות זקוקה למאמצים גדולים, והבעיה לא תיפתר על־ידי משק אד־מיניסטראטיבי. המדינה מעונינת במתיישבים מושרשים בקר־קע, אולם אין זה שולל, משקי־מעבר אדמיניסטראטיביים כיום. אני נוטל רשות לעצמי להגיד לאיחוד הקבוצות והקיבוצים, ואני אומר לתנועת המושבים, שיבדקו את גישתם לענין זה. הסכנות והגורמים ההתיישבותיים חייבים לבחון את האפש־רויות של הקמת משקי־הכשרה — כך הייתי קורא להם, — אשר יכינו מתיישבים. כי המתיישבים שלנו כיום אינם דומים למתיישבים שהיו לפני שנים. יש לקבל אפוא את הרעיון של משק־הכשרה אדמיניסטראטיבי, בנוי ומנוהל על־ידי הסוכ־נות והמוסדות המיישבים, כדבר חיובי, כחלק אורגני של פי־תוח ההתיישבות העצמית, לא כדבר מנוגד ולא במקום משהו, אלא כהכרח של התנאים של היום.

אני יודע שאנחנו חייבים הרבה לחקלאות. מה שנעשה עד היום בשטח השיכון בתנועה הקיבוצית, אינו מספיק בשום פנים. אם כי אינני מקבל את המספרים של חבר־הכנסת ציזלינג כמדוייקים ביותר, אין אפשרות להתיישבות זולה יותר מאשר על־ידי העברתם של האנשים לקבוצה. אני יודע שה־התיישבות החדשה זקוקה לתנאים, שלא יכולנו לתת אותם בתקופת העליה ההמונית; אבל אנו חייבים לתקן אותם, אם רוצים אנו בהשתרשות של העולים, בהליכה מהעיר אל הכפר. כולנו יודעים מה צפון עוד באדמת ישראל, ואפשר לעשות נדולות.

אבל ביצועו של מפעל החקלאות לא יצליח, אלא אם כן יהיה מיוסד על תנאים סוציאליים מתקדמים, שיצדיקו את הרע־יון המהפכני של הליכה מן העיר אל הכפר, רעיון שהוא כל תכנה של הציונות בזמן הזה.

שר־הפנים י. רוקח:

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. אין כוונתי להתחרות עם שרים כשר־החקלאות ושר־האוצר בשאלה זו, שנדונה בכ־נסת במשך השבוע הזה.

אהרן ציזלינג (מפ"ם):

היה חשוב, שידבר גם שר־הבטחון.

יוחנן בדר (תנועת החרות):
למה לא שר־התחבורה?

שר־הפנים י. רוקח:

בכל־זאת רוצה אני לנסות להוסיף תרומה מתוך עבודתי במשרד־הפנים, מאחר שמשרדי חולש בצורה אדמיניסטראטי־בית גם על השטחים החקלאיים, באמצעות המועצות האזוריות בארץ.

בשבוע הבא ימלאו חמש שנים לקיומה של הכנסת, וא־נחנו נחוג את יום הולדתה החמישי של הכנסת, ואולי אין זה מקרה, שבימים אלה דווקא אנו מדברים על היסוד של המדינה: על החקלאות ועל ההתיישבות, והכנסנו את ריח השדה לתוך אולמי הכנסת, במקום למלא אותם לעתים קרו־בות באבק אחר, של סכנות רעידה, דרכונים ובעיות אחרות; ועלינו להביע שביעות־רצון, שאנחנו עושים זאת בחודש שבט, ערב יום הנטיעות המתחדש בט"ו בשבט.

בהזדמנות זו, כשאנו מדברים על התיישבות חדשה, רוצה אני להעלות את זכרון אותם הראשונים אשר לא הצליחו בהתיישבות למרות כל הנסיונות המרובים שעשו. ואני צרי־ך לחזור לימי ילדותי גם הפעם, כשאני נזכר שנסיונות לגידול כותנה נעשו לפני ארבעים וחמש שנה. אני זוכר מביתי, באיזה מפח־נפש יצאו אז הראשונים האלה — לא הממשלה, לא הסוכנות — כאשר ניסו בסביבות של הירקון, ליד מוריה, לגדל צמר־גפן.

שמואל דיין (מפא"י):
גם באל־חמיה.

שר־הפנים י. רוקח:

וניסו במקום ששם גדלים השקדים של כפר־סבא; וגפ־נים, וכל מיני גפנים, וכל מיני פרי־הדר, עם נסיונות על לימונים או על חושחש, מה יותר טוב ומה יותר קשה. ומכאן אני מגיע לפירות, שנאכלו אחר־כך על־ידי זבוב הים־התיכון, אל תפוחי־עץ, גם כן על־יד הירקון, שזיפים ופירות אחרים, ואני חושב שמקצת מן הרוח הטובה אשר שררה כאן, היא תוצאה מן הגבורה העילאית אשר הראו הראשונים האלה, אשר במו עיניהם כבר ראו גדולות, ובתקופה ההיא חזון־לבם היה לעסוק בחקלאות. אני זוכר שגם בשטח הירקות ניסו, ואז לא היה אפילו מקום לשווק את הירקות; לא היה מי שיקנה, וישוב לא היה. כל יפו העברית מנתה אז 5.000 נפש, והיו יהודים אשר באו ליד פרדס מונטיפיורי לגדל ירקות, אבטיחים ועוד.

טוב, לדעתי, לזכור לטובה את כל האנשים האלה אשר התחילו בפעולה. וכיום מדברים על מיליונים, מאות מיליו־נים, כמויות מים עצומות ודונמים רבים, ומן הדין שבכנסת ייזכר לטוב שמם של הראשונים.

עכשיו רצוני להביע את הדעה, שגבולותיה של החק־לאות אינם לא בשדה ולא בגורן. אמנם הגורן היה דבר מאד מלבב ורומאנטי, ולבבות רבים התקשרו קשרי אהבה שם על הגורן, וגם זה היה חידוש. הגורן בארץ ישראל, זה היה חידוש, כשיצאו מן העיר העתיקה של ירושלים, או מצפת החרבה, והתחילו לנשום באוויר הצח של אהבה בגורן.

אני חושב שהגבול של החקלאות בארץ הוא במחסני הירקות, במחסני הפירות ובלול, ולא בכפר עצמו. לגבי הפי־רות, הגבול הוא בשוקי לונדון, ליברפול ואמסטרדם. שם קצה הגבול של החקלאות. ואם מדברים כאן על התועלת שמפיקים החקלאים, הרי התועלת היא שהם יקבלו בעד פרי עמלם תשלום המגיע להם בעד זיעת־האפיים ובעד האכזבות המרובות שבאות עליהם לא פעם מידי שמים. כאשר קר, אומרים שתפוחי־הזהב יקפאו; כאשר יש כמות גדולה של גשמים, אומרים שהשיבולת לא תעלה יפה. וכאשר יש רו־חות חזקות, רואים אנו לא שטיחים פרסיים בארמונות, כי אם שטיחים של פרי־הדר המתגולל על פני האדמה, וזהו מר־אה מאד טרגי. מי שקשור במקצת לחקלאות יודע, כמה שו־נים חיי החקלאים מחייו של איש התעשיה, העובד בקביעות ומכות השמים, גשמים, כפור וקור, אינם מנת־חלקו הרעה.

זהו אפיים של חיי החקלאים. דבר זה מעצב גם את אפיו של העם, היודע שעליו ללחום נגד פגעי השמים, לעמוד אל מולם, לקום שוב על רגליו ולהמשיך בעבודתו.

אליעזר שוסטק (תנועת החרות):

גם תעשיית מעילי הגשם תלויה במקצת בשמים.

שר־הפנים י. רוקח:

אני מגן על החקלאות היום ולא על התעשיה. אני אומר זאת כאיש שהוא בעיר ולבו בחקלאות.

משום כך, כאשר אנו מכינים את התכניות לחקלאות, צריכים אנו לשים לב לכל הדברים היסודיים האלה, הדרוש־ים להעברת התוצרת ממקום עבודתו של החקלאי או האיכר, ול־העברת האספקה אליו.

וכאן אני בא בטענות לידידי הטוב, שר־האוצר, שהוא איש החקלאות, לבו, ראשו ורגליו הם בשדה...

אליהו משה גנחובסקי (הפועל המזרחי):
וכיסו?

שר־הפנים י. רוקח:

את כיסו הוא ממלא בעיר בדרך כלל.

רצוני להפנות את תשומת־לבם של חברי השרים וגם סגני־השרים, וכן של הגורמים האחרים המייצגים את הצרכ־נות — אמנם יפה מאד לראות פרחים בשדה וגם לראות את הצמחים והפרי שצריך להוציא אותם לשוק, אבל אין לנו במדינת ישראל שווקים לתוצרת. אני יודע, היה לי ידיד טוב,

אם גם חבר בהסתדרות, אהבתי אותו מאד, מנדלבלאט ז"ל, הוא נפל קרבן לכל נסיונותיו ולצרות שהיו לו ממני ומשר־החקלאות, בהקמת השוק הסיטוני בתל־אביב. הוא היה אומר לי שחלק לא קטן מהתוצרת, אשר עברה כמה מדורי גיהינום עד שהגיעה לשוק, בין אם באה מאילת־השחר, או מבאר־טוביה או ממקום אחר — חלק גדול מהתוצרת היה מתקלקל לא מפני שהיו עודפים, אלא מחמת הקשיים שהיו בהעברת התוצרת בזמן הנכון ובצורה המתאימה. המכוניות היו מח־כות שעות שלמות, ולפעמים לילה שלם, כי הן לא יכלו לח־זור מיד, כאן פעל כאילו הגורם של חסכונות, אבל למעשה זה היה גורם לקלקול של התוצרת מפני שלא היו סידורים מתאימים כדי לאחסן אותה עד אשר תובא לשוק ברחוב הע־ליה. אמרו אז להקים את השוק הסיטוני, לעומת השוק אשר הוקם לפני חמש־עשרה שנה, כי מה היו אז פני תל־אביב וסבי־בתה בתור צרכן ? קודם כל, אז היתה קיימת בעיקר היצרנות הערבית, והיצרנות העברית היתה נאבקת קשה עם התוצרת הערבית, אבל הצרכן היה בעיקר הישוב העברי. ועתה, כא־שר כמעט כל היצרנות היא בידיים עבריות, יש לדאוג להע־ברה מיידית של התוצרת לישוב העירוני כגון תל־אביב וס־ביבתה וכדומה. ההפסד היה אז עצום, לא בגלל מתח הרוו־חים בין היצרן והצרכן והחנווני בלבד, אלא מפני שחלק גדול מהתוצרת הלך לאיבוד מחמת אי־הראציונאליות של אספקת התוצרת ושיווקה. אין לנו בארץ מקומות מתאימים של בתי־קירור ואחסון כדי שאפשר יהא להחזיק את התוצרת עוד יום אחד.

לנקודה זו רצוני להפנות את תשומת־הלב. הפרופורציה בין ההוצאות וההשקעות בחקלאות, ובין הכסף הדרוש לה־קמת מחסנים נאותים וחדרי קירור על־מנת שאפשר יהיה להחזיק תיצרת לפחות שבוע ימים, ולא יהיה הכרח למכרה למחרת, אלא אפשר יהיה לשמור על התוצרת, שהיא פרי עמלם של אשים חיים — הפרופורציה היא ללא השוואה, ואין זה דורש סכומים גדולים כל־כך.

אני יודע שהיצרנים נאבקו קשות, והיה צורך בענין זה בהתערבותו של חבר־הכנסת הרצפלד ושלי בוועדת־הכספים, כדי להקציב עוד 100,000 ל"י להקמת שוק מרכזי, ואינני יודע אם אמנם הצליחו בכך, ולא היו צריכים ללכת לבאנקים לקבל הלוואות ולשלם ריבית קצוצה.

אברהם הרצפלד (מפא"י) :
כיום ודאי לא ישיגו.

שר־הפנים י. רוקח :
חשבתי שתור־הזהב התחיל בוועדת־הכספים כאשר אני יצאתי ממנה.

גם בחיפה, בעיית השוק הסיטוני היא בעיה הדורשת פתרון. אומרים לי שהמצב שם משווע ; מחמת חוסר שוק סיטוני בחיפה, הולכת שם תוצרת רבה לאיבוד. האניות העוג־נות בנמל יכולות לקחת הרבה מן התוצרת, ועד היום מש־תמשים שם בשוק הישן שהיה בלתי־מוצלח בתכניתו, וכך הולכת שם לאיבוד תוצרת יקרה מאד וחשובה מאד. בסופו של דבר, הצרכן משלם בעד כל הכלים החסרים והשבורים האלה, נוסף ליצרן.

אני מקוה שאוכה לעזרה ולסעד מכל חברי הוועדות הנוג־עות בדבר, וכן מחברי השרים, על־מנת שאפשר יהיה להקים את השוק הסיטוני המודרני, אשר יוכל לאחסן ולקלוט את פרי התוצרת של רוב המקומות בארץ.

אני תובע לכלול דבר זה. אינני יודע אם צריך לקבוע זאת בתכנית כאחד הסעיפים התשובים ביותר של עזרה גם להתיישבות הוותיקה וגם להתיישבות החדשה. הדברים תלו־יים מאד במה שישיג החקלאי בעד עמלו ותוצרתו, וזהי אחד הגורמים החשובים. סופר לי על־ידי אנשים מן הגליל העליון, אשר קשרתי אתם קשרים, שאין להם כלי־התחבורה הדרושים כדי להעביר את התוצרת בזמן הנכון לירושלים או לתל־אביב, בהתאם לצרכי העונות. אנחנו ברוכים באקלימים שונים, ויש לנו תוצרת כמעט בכל עונות השנה, אבל למשקים אין כלי־הרכב הדרושים במספר מספיק כדי להעביר את כל התוצרת, וכך הולך חלק גדול מן התוצרת לאיבוד. אני מוכרח להודות שהשתוממתי לשמוע זאת מפי אנשי הכפרים, הם אינם יודעים את הדברים האלה כמו "לי־לה־לו", התיאטרון הקאמרי, או כמו התיאטראות החדשים כגון "דו־רה־מי־פא־סול", הם עובדי אדמה פשוטים. התפלאתי לשמוע שאין להם כלי־הרכב הדרו־שים, וכך הולכת תוצרת יקרה לאיבוד. אני מפנה לכך את תשומת־לב חברי השרים, אמנם פה הרבה יותר נעים לדבר מכפי שמדברים בממשלה, אבל יש הרבה דברים חשובים.

ישראל בר־יהודה (מפ"ם) :
זה מענין מאד, מה שהשר אמר עכשיו.

שר־הפנים י. רוקח :
אני אומר את האמת.

רצוני לעבור עתה לשאלת תכנון הכפרים שלנו. אני מצטער לומר שאנו מאבדים את הנוף של הכפר. אנו רואים „נקניקים" לאורך 2—3 ק"מ (כשרים..), כמו למשל בדרום וגם בדרך לחיפה—עין־אילה. בשם אגף התכנון של משרד־הפנים אני אומר שזוהי שגיאה, קודם־כל מבחינה אס־תטית, ארכיטקטונית, חברתית וגם כלכלית. אם חבר־הכנסת הרצפלד דרש בהתלהבות 10 מיליון לירות לכבישי גישה, הרי יש כאן 500 ק"מ ב־20 אלף לירות הק"מ. זהו תכנון משונה מאד, שאינו נותן שום אופי לארץ היפה שלנו. שיש לה גם אופי כפרי. קלקלנו את הערים, ומדוע נקלקל גם את הכפרים ? מדוע לא נבנה כפרים יפים מרוכזים, כשהאדמה אינה על־יד הבתים ? זו גם שאלת הבטחון, חבר־הכנסת ציז־לינג ; אין שום כוח שיוכל לשמור כפרים כאלה, הנקראים, נדמה לי, „כפרי עבודה".

אהרן ציזלינג (מפ"ם) :
בזה אין אתה צריך לשכנע אותי.

שר־הפנים י. רוקח :
אני סבור שזו שגיאה גם במובן הכלכלי וגם במובן החב־רתי. כיצד ילד יוכל להגיע לבית־הספר, בקיץ ובחורף, לאורך שני ק"מ ? כיצד אפשר לסלול כבישי גישה כל־כך מרובים באורך כזה בתוך הכפר ? איפה יהיה בית התרבות, איפה נלמד את המבוגרים עברית, במרחק כזה ? אני יודע שגם מבחינת הבטחון, אפשר להכנס לבית כזה ויתר אנשי הכפר לא ידעו כלל שמבצעים מעשי פשע, גונבים ושודדים ואפילו רוצחים, בצורה זו של התיישבות.

שוחחתי בענין זה גם עם אנשי הנדסה, והם אומרים שמלבד הענין הכספי, יש כאן גם פגם אסתטי וארכיטקטוני. האופי והטיפוס של הכפר העברי שלנו צריך להיות נאה ויפה ומרוכז במידת האפשר, והשדות יכולים להיות מרוחק־ם מה־בתים, מלבד הדרוש לחיי יום־יום. איני יודע אם נהלל היא כל־כך גרועה שאי־אפשר להמשיך בצורתה, כשהשדות יהיו בחוץ באופן מרוכז, ולא נבנה קופסאות—קופסאות גמרורים

אלה, שאין להן כל טעם. לדעתי, טעם קשור תמיד באקונומיה: אם הטעם טוב — זה אסתטי; אם זה אקונומי — זה גם אסתטי וגם חברתי; ואם זה אינו אסתטי — יש בזה פגם כלכלי. אני מפנה לכך את תשומת־לבם של המחליטים על ההתיישבות.

דיברו רבים כל־כך על המים. אף־על־פי שאיני סגן־שר, מוכרח אני לקצר, ואני מצטער מאוד שלא הניחו למר אפרתי לגמור. אריאב חברי דיבר על המים, איכילוב דיבר על המים, ומי לא דיבר על המים.

אברהם הרצפלד (מפא"י):
מדוע שכחת אותי?

שר־הפנים י. רוקח:

רצוני לדבר על המים לאחר השימוש הביתי. אפשר גם להשתמש במי הביוב כמים לחקלאות. שוב אנו נתקלים בשאלות כספיות גרידא, ובסופו של דבר יהיה זה לדעתי רווח אם יחישו את הפסקת זרימת המים לים־התיכון, גם מתל־אביב, גם מתיפה ומנתניה, ועכשיו הבעיות הולכות ונשנות גם בבת־ים ובחולון. אני מעריך את כמות המים שאפשר להפיק מהמים ההולכים לאיבוד ב־50 מיליון קוב לשנה לפחות, ומים אלה הם הרבה יותר עשירים בחומר לחקלאות מאשר מים שיוצאו מן הבארות. דומני, שאין חילוקי־דעות על כך שמים אלה, והחומר שבהם, יכולים להביא ברכה לחקלאות, להביא לידי מהפכה במשק החקלאי שלנו, אם לא יניחו לכל מי הביוב לזרום לים־התיכון ולזהם אותו כבר כמעט לכל אורך החוף, — ואין זו עוד שאלה של תל־אביב בלבד, — ואם ימציאו בהקדם את האמצעים הדרושים.

רצוני להביע דעה שאינה ידועה כאן, אבל היא דעה אמריקנית: ככל שההשקעה גדולה יותר, ההחזקה זולה יותר. כלל זה חל על בתי־התולים ובתי־הספר, ובאמריקה מקדישים סכומים עצומים להשקעות ראשונות גדולות, ואחר־כך ההחזקה היא זולה יותר. זה מכוון גם לחקלאות: אם מערכת צינורות המים תהיה יסודית וטובה ותעלה ביוקר, מובטחני שלא תהיה אחר־כך בעיה של החזקה יקרה, כגון הבאת מים למקומות גבוהים או למקומות שונים בפרוזדור ירושלים. אם יעשו סכרים מתאימים, אם יתפסו את המים עד כמה שאפשר במקורותיהם, אמנם זה יעלה ביוקר, ואני סבור שהשקעה זו צריך בעיקר עם ישראל לעשותה, כי זהו דבר חד־פעמי, אבל אי־אפשר להטיל את ההחזקה על עם ישראל לצמיתות, זו צריכה כבר להיות עבודתנו שלנו, אולם היא תהיה אז זולה וחסכונית. אני מפנה אפוא את תשומת־הלב גם לענין העברת מי הביוב של הערים לחקלאות, וגם לצורך בהשקעות גדולות יותר כדי שההחזקה תהיה זולה יותר.

אליעזר שוסטק (תנועת החרות):
מדוע אינך מציע את כל ההצעות האלו גם בממשלה?

שר־הפנים י. רוקח:
אני רוצה שגם אתה תשמע על כך.

אליעזר שוסטק (תנועת החרות):
אם יהיו לך קשיים בממשלה...

שר־הפנים י. רוקח:
אין לי שום קשיים בממשלה.

הרחבנו יותר מדי את השטחים באזורים המוניציפאליים. יש בדעתי להציע שנפריד בין השטחים העירוניים גרידא ובין השטחים המקיפים את הערים, שצריכים לחזור לחקלאות. על־ידי כך יגדל מספרן של המועצות הכפריות, ולראשי הערי־ריות תנתן האפשרות לטפל יותר בעניניהם שלהם. אין זו שאלה של פרסטיז'ה או של כבוד.

שמעתי שמתוך 6 מיליון דונאם המתאימים לחקלאות, כמיליון או מיליון־וחצי לקחו מלכתחילה לבנין ערים; אולי אני טועה.

מיכאל חזני (הפועל המזרחי):
מדוע אינך מגיש את חוק תכנון העיר והכפר שהצעת?

שר־הפנים י. רוקח:

היא יהיה מוכן בשבוע הבא, אבל הוא לא יפתור את השאלה. יש לנו שטחים רבים על־יד חדרה ונתניה שהם מיועדים לבנינים, ואפשר לבנות עליהם בנינים יפים מאד וגבוהים מאוד. בא אלי מנתניה אדם חשוב מאוד העומד בראש העיר, וביקש רשות להקים את בית־הקברות לאזור על שטח חקלאי, ששם אפשר לגדל דברים נפלאים. הפניתי את תשומת־לבו שבין נהר פליק ובין נתניה יש חולות של רבבות דונמים, ויש צורך בהוצאות עצומות כדי לשכלל שטחים אלה ולהתאימם לחקלאות. אני שמח שמשרד אחד עמד לימיני במלחמה זו. במלחמתי עם ראשי עיריות, לא תמיד אני בלתי־צודק. אותם 500 דונמים בשביל בית־קברות אפשר לקחת מחולות נתניה, היכולים לשמש לצורך זה גם לעתיד הרחוק, ואין צורך לגזול מפרי עמל האדם, ואחת היא אם אלה יהיו תפוחי־אדמה או בטנים. לא אני הקובע איזה דברים יש לגדל שם, אבל אפשר ואפשר לגדל שם דברים שיביאו ברכה לאיש העובד. בית־קברות אפשר להקים גם על החולות האלה, הן בשביל תל־אביב הן בשביל נתניה.

אני שמח שבראשית כניסתי לממשלה הטיל עלי שר־החקלאות להקים ועדה — אמנם נעשה הדבר במאוחר — שתשמור על אדמות חקלאיות. הוא יכול להיות בטוח שהמלאכה תיעשה, כי אין לגזול את כבשת הרש — השטח המוגבל של האדמה החקלאית שיש לנו במדינת ישראל. בשבוע שעבר היה לי מקרה שליד בני־ברק, בין גבעת שמואל ובני־ברק, רצו לעקור פרדס חי כדי לשכן שם אנשים. אני שמח להודיע, שהוועדה דחתה פעמיים בקשה זו. זוהי התנקשות קשה באינטרס של היחיד. אבל כדאי לממשלה לפצות את האנשים שקנו אדמות אלו לשם פארצלאציות ושיכונים ולתת להם אדמת חול, אדמת מחלול, כדי שיקימו שם את השיכונים, ולא על אדמה פוריה, שאפשר לגדל עליה גידולים שונים.

אלה הן מחשבותי בעניני החקלאות, ואיני יודע אם הן מתאימות לרוחו של חברי, סגן שר־החקלאות. אני מקווה שרעיונות אלה יוסיפו תרומה שבטח תקלאות, ומה גם שהובעו כמעט על־ידי כל חברי־הכנסת. יש לשמור על אדמות אלה כעל בבת־עיננו מפני שהן עיקר חיינו בעתיד.

היו"ר ז. שפר:

אני מפנה את תשומת־לבו של כל מי שבדעתו להציע הצעות, שעכשיו היא השעה לכך.

רשות הדיבור לשר־האוצר ואחריו — לשר־החקלאות.

שר־האוצר ל. אשכול:

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. אשתדל להצטמצם בדברי, כדי לתת אפשרות לשר־החקלאות לדבר ביתר הרחבה. אתרכז בכמה הערות, שנראות בעיני כהערות־יסוד בכל דיון בדבר ההתיישבות בארץ. כדאי לזכור, שאולי אנו מן היחידים והמעטים שבתקופה זו נגזר ושומה עליהם לעסוק בממדים גדולים במפעל של התיישבות חדשה. כמעט אינני יודע איזה

עם אחר או איזו מדינה אחרת נתנסו בשנים הללו במשימה ובתפקיד כגון זה שלנו. אנו צריכים לשנן לעצמנו את הפסוק „מכל מלמדי השכלתי״. ודאי יש ללמוד מן הראשונים שלנו. ממניחי היסוד להתיישבות; בלא ספק יש ללמוד מן העולם, מאנשי המעשה, מאנשי המקצוע המומחים הבאים אלינו. אנו שמחים ומודים להם על הצעותיהם לשיפורים ועל העזרה. אולם מכיוון שאנו עוסקים בחקלאות, אולי יורשה לי להזכיר עוד מאמר: רבי מאיר רימון מצא, — תוכו אכל וקליפתו זרק, וכדאי שננהג כמותו. אינני חייב כלל להתבטל מפני אחרים, אינני חייב לקבל כל מה שפלוני אמר, כתב או חשב. אין זה מן הכבוד שחברי־כנסת אומרים כך בשלב זה או זה של הדיון. אנו חיים במשך 40—60 ואף במשך 70—80 שנה ב־חקלאות. אנו צריכים לנסות ולהעביר כל דבר דרך הפריזמה שלנו.

בנימין אבניאל (תנועת החרות):

גם בדברים שהמומחים צודקים בהם?

שר־האוצר ל. אשכול:

מובן מאליו שהמומחה אומר שהוא צודק. אולם אנו צריכים לעכל את הדברים ולא לחזור... אבקש למעט בקריאות־ביניים כדי שלא אצטרך לומר דברים, שבמחשבה שקולה לא הייתי רוצה לומר אותם.

בבואנו לחשוב על דרכנו בהתיישבות, חייבים אנו לזכור כמה דברי יסוד. יש לבדוק ולראות מה הם האלמנטים, מהו החומר אשר ממנו אתה צריך לבנות את הבנין. יש לזכור שלא תמיד יכול הוא למלא את התפקיד הגורלי הקשה. ואפילו הוא יכול וחייב לעשות זאת, אינו עושה זאת בלב שלם, והוא שכח שההתיישבות החקלאית, שנועד לה בחיי עמנו, בתוקף התנאים המיוחדים שהוא נתון בהם, תפקיד ראשון־במעלה, אינה תופסת בחייו לפי שעה אלא מקום שביעי־במעלה.

קודם־כל עלינו לזכור שאנו ארץ קטנה — אמנם מובטחת, אך לא בטוחה. לא ניוושע מכל הויכוח — הסטאטיסטי, כביכול, — שנשמע כאן לעתים. אם כי לא אוכיר שמות, כל אחד מחברי הבית ידע למי דברי אלה מכוונים. אמרו כאן שמישהו עיבד לפני קום המדינה 4,500,000 דונם, והנה עברו רק חמש שנים ומעבדים אך 3,600,000 דונם. זהו ויכוח טפל שבטפלים. שום סטאטיסטיקה מסוג זה אינה מעניינת, אינה מועילה ואינה חשובה: אף אם נחרוש ונגרד עוד 300,000 — 400,000 דונם, ונזרע שעורה שתניב יבול פעם בשנתיים או שלוש שנים — לא ניוושע מזה. דבר זה אולי יכול לעזור לסטאטיסטיקה...

אסתר רזיאל־נאור (תנועת החרות):

אבל לא הכל היתה שעורה מגורדת מן הגגב.

שר־האוצר ל. אשכול:

אנו יודעים שמצויים שטחים הרריים שצריך להשקיע בהם מאמץ גדול, — שכלי, נפשי ופיסי. אולי דווקא להתיישבות ההררית הקשה הזאת דרושים חקלאים עוד יותר טובים, משיש לנו בחקלאות במישור ובעמק.

וכן, כל הבא לתכנן התיישבות, צריך להביא בחשבון שאנו חיים, וחיינו כל הזמן, בתקופה של עליה גדולה, עממית, מהירה ובממדים גדולים. לכן חייבת לעמוד השאלה בפני המתכנן: היכול הוא לעשות הכל בשוויון־נפש, „שבוייה שבוייה״, לאט לאט? והרי בינתיים יש לבנות בתים. יבוא מישהו ויצעק, — ובצדק, — שאנשים מתגוללים ללא קורת גג מתאימה. ידרשו: תנו להם בתים. אולם איפה יש לבנות את הבתים? יצדק שר־הפנים כאשר יאמר: מה אתם הולכים לעשות, איפה אתם בונים את הבתים, האם בשטח הראוי לעיבוד חקלאי? מצד אחר יש צדק בנימוקים על מרחק ממקום העבודה, ולבניית הבתים על־יד הערים.

זה הדבר השני שצריך לדעת.

דבר שלישי, שצריך לדעת, — הוא, שאנו חיינו בתקופה שהיה רעב למצרכי מזון, פשוטו כמשמעו, אף דבר זה אומר משהו למתכנן: — „חטוף וישב״, חטוף והעלה על הקרקע יהודים, שמימיהם לא ראו חקלאות, על מנת שיתחילו להוציא לחם מן האדמה. המתכנן חייב לדעת מה הם האמצעים העומדים לרשותו ומתי יוכל להפעילם. מעולם לא עמדו — ואני חושש שלעולם לא עמדו לעם היהודי בישראל אמצעים מתאימים למפעל התיישבותו בדומה למדינה אחרת. הפארלאמנט יושם וקובע מראש את הביליונים, והביליונים מונחים בקופה. מנהל התיכנון שולח רק צ׳קים, ויכול לעשות ראשון־ראשון ואחרון־אחרון. המתכנן בישראל חייב לדעת מה יש לו ומה אין לו. כן שומה עליו להחליט אם בתנאים אלה עליו לעשות את המפעל או לא. האם הוא יכול לומר: לא אעשה את המפעל? ישבו־נא יהודים במעברות ויאכלו לחם־חסד, לחם־קלוקל, ויעבדו ב־כבישים, מכיוון שלא אעז להוציאם לשדה, מכיוון שלנו יהיה רע ולהם יהיה רע?

יש עוד דבר אחד, רבותי, שאנו חייבים לדעת ולזכור. מראשית ימינו, כאשר יצאנו, תוך מאבק וצרות, למלאכת ההתיישבות בישראל, בחרנו בדרך מסויימת. שאלנו את עצמנו: האם אנו רוצים בפקידות מיישבת, במובן היפה ביותר של המלה, כי איני מזלזל בה — היינו: באדמיניסטראציה מיישבת, או רצוננו בעם מיישב ומתיישב? והדבר כבר נגזר בראשית דרכנו. העם אינו משנה את אופיו. יש לנו גם זה וגם זה, אך אנו אמרנו: עם מיישב ועם מתיישב — בראש וראשונה. זאת אני אומר לחברים המצביעים על כך, שבדף זה וזה כתוב: כי „תנובה״ אינה טובה, כי הממשלה צריכה לעשות דבר זה או זה; כי „המשביר״ אינו טוב, והתחבורה אינה טובה. לא זו היתה דרך ההתיישבות החקלאית בישראל — מימי היקב בראשון־לציון, שהיה פעם של הבארון ואך אחר־כך עבר למתיישבים, לכורמים. דרך זה נעשה לאחר ויכוחים, לאחר מאמרים, כגון אלה של מ. סמילנסקי ז״ל, — עד שהגענו לכך. זהו היסוד המוסד, זו היא אבן־היסוד בדרך ההתיישבות שלנו: לעורר ככל האפשר את הכוחות הפנימיים של האיש מישראל, שבא לארץ ישראל להתיישב בכוחותיו, ביזמתו. ברי וודאי שעל המוסדות המיישבים, על המדינה, על הממשלה שומה לעשות בשטח זה — אבל ככל האפשר צריך שהם יהיו בחינת „רואה ואינו נראה״.

כל מתיישב אשר לא יזכור, לא ידע ולא יראה את הלקח של נסיוננו, נשקף לו כשלון. אסור שיהא סומך אך על ההס־תדרות שלו, על הסתדרויות החקלאים שקמו, ושהיו בעלות מס־עלים עצומים הנישאים על כנפי התנועה הזאת, על כנפי האדם. הם חושבים: מפעל זה או זה הוא ילד טיפוחי וילד שעשוע, ולכן נותנים יותר כסף. אך הדבר שלא יסולא בשום כסף ובשום פז שיצא ממשרד זה או זה, הוא הרוח. כמובן, כאשר זה איננו, כאשר העם בעצמו אינו מתעורר, אין מנוס מפקידות ואדמיניטראציה.

אבל אפשר לבוא ולומר, כמו שאמרו פעם שהממשלה חוששת לבטל את „המשביר״, את „תנובה״ ולפתוח את שערי השווקים, כדי שכל איכר יסע בעגלתו וימכור את היבולת באיזה מקום שיחפוץ. אלה הם דברי־הבל שאינם יאים לישראל, לאיש בישראל, ואינם מתאימים לחזוננו וחלומנו על דרך בניית החברה. לא אנו חידשנו בקניות ובשיווק המאורגנים.

אנו חיים בזה 70—80 שנה, והשגנו את הדברים אחרי ויכוחים רבים.

אני סומך יותר על כך שמתאספת, למשל, ועידה של חקלאים־יצרנים, והם מלקים את „תנובה" שלהם, שאינה מסבירה את הענינים. אני סומך עליהם יותר מאשר על המו־סדות. אני רק אומר: להישג זה הגענו, בכל המקצועות והסקטורים שלנו, תודות ליכלתנו החברתית והנפשית. אולי היכולת אינה קטנה בעיני אנשים שאינם רוצים במוסדות כלכליים־חברתיים אלה, אבל אינני מאמין שבמשרד ממשלתי ייעשה הדבר טוב יותר. אם אין ברירה, אם אין כוחות פני־מיים בקרב המתיישבים — אין מנוס מפעולה המתנהלת מלמעלה, וצריך מלמעלה להיכנס לענין, צריך לעשות את הדבר. אבל אם יש אפשרות לעורר את הכוחות — צריך לעשות זאת יותר ויותר, ככל האפשר.

בהתיישבות שלנו חייב המתכנן לדעת, שאדם יהודי בשובו לארץ, — מתוך גישתו, מתוך זה שה־ה זה חזון, שהיתה זו משאת־נפשו, — יצר צורות התיישבות כאלה שאותן אי־אפשר להמציא בשום משרד, — כשהוא אינו רוצה בקבוצה ולא במושב עובדים. אני חושב שהוא צריך להיות מאושר שאין הוא בא לחלל ריק, אלא הוא בא ויש לו נקודות אחיזה שעליהן הוא יכול להישען.

אמרנו תמיד — ואם הכנסת חושבת אחרת, אולי תרצה פעם להחליף את הדרך — שיש ליצור בארץ עובד חקלאי חפשי, בלתי־מנוצל. זה היה פרינציפ, זה היה היסוד. אין פירושו של דבר שאין משק אחר ושלא יהיו משקים אחרים, אבל מדוע אמרנו זאת מחוץ לגישות החברתיות השונות? אמרנו שאדמת ישראל יכולה לתת לחם לעובד, ושאין אנו בטוחים אם היא יכולה לתת — זולת בפרדסנות — הרבה רווחים להון. הדרך היא — לעורר את האיש שהוא ייהפך לעובד עצמאי. על־ידי כך יוכל להישאר יהודי חקלאי, שאינו חקלאי מלידה, אלא עבר לחקלאות בתנאים כאלה. דרך זו בשבילנו היא העיקר מכל עיקר. ודומני שאין צורך להיות מהפכן גדול כדי להגיע לאותה מחשבה שאנו הגענו אליה ביחס להתיישבות העובדת, שכאשר אדם יושב על חלקת אדמתו — ומדבר אני כעת על טיפוס המושב, — הוא ומש־פחתו יכולים לעבד חלקה זו. היה לנו יסוד לחשוב שבדרך אחרת לא ייאחזו היהודים בחקלאות; ייאחזו מעטים, בעלי קרקע, בעלי המשק. אולם אם על הרוב הגדול להתקיים כפו־עלים חקלאים, הרי הוא לא יתמיד בכך. עלינו לזכור זאת.

היסודות האלה צריכים להיות המשקולת ביד המתכנן; מובן שמדי פעם בפעם יכולים הדברים להשתנות, ובוודאי צריך עוד הרבה ללמוד. אבל בשעת הצורך יש גם להעביר דברים תחת שבט הביקורת, אפשר למתוח ביקורת ואפשר להוסיף כהנה וכהנה. והנה מתנהל אצלנו עכשיו ויכוח על דברים, שהם כאילו שנויים במחלוקת.

מתכננים ואומרים: משק שדה. והנה מתקוממים נגד שיטת משק השדה. כפי שאתם יודעים, יש אצלנו נטורי־קרתא בכל מקצוע ובכל פינת־חיים — כל אחד בשלו. יש אנשים החושבים את עצמם למהפכנים, אך הם מהפכנים סטאטיים. אני חושב שהקבוצה היא אולי הצורה הקרובה ביותר, מחוץ לגישות החברתיות, — לצורת המשק שאנו מדברים עליה עכשיו: למשק חווה גדול. הקבוצה היא אולי הנוחה ביותר להסתגל למשק שדה. אם אינני טועה, המשק הקבוצתי יש לו כיום פחות בעלי־חיים ליחידה משפחתית מאשר למשק הפרטי.

אני מתפלא מה פחד ומה חשש יש לחבר־הכנסת ציזלינג למונופוליזאציה של הקבוצה. אומרים כל מיני בוקי־סרוקי, אך צריך להתווכח לגופו של הענין. אומרים: המומחה בלייק בא כשליח הקאפיטאליזם המשעבד, ורוצה לשעבד את המשק הזה.

משה סנה (סיעת־שמאל):

אלא מה הוא — מלאך גואל?

שר־האוצר ל. אשכול:

הוא אדם כמוך וכמוני, שיש לו ידיעות בחקלאות וב־התיישבות. הוא אומר מה שהוא חושב.

אני חייב להזכיר: במועצה חקלאית אחת בכפר סבא — אם איני טועה — שהתקיימה לפני שנתיים, אמר אותם הדב־רים — לא בלייק, כי אם הדובר אליכם עתה מעל במה זאת, מתוך עבודה קשה ומצוקה בעבודתנו ההתיישבותית, הגענו למחשבה זו, כאשר כבר העלינו על הקרקע רבבות משפחות וכאשר ראינו שאין אנו עשירים כל־כך בעוד אלפים ורבבות משפחות, הרוצות והמתאימות — במידה מסויימת או במידה מועטה — ללכת להתיישבות ולקבל על עצמן הנהלת משק, כולנו יודעים שהמשק הקבוצתי, — שאני חושב אותו לפאר הארגון בדרך ההתיישבות שחידש המתיישב היהודי בישראל, — לא זכה בדרך כלל בשנים אלה במידה רבה מן ההפקר, לא זכה במידה רבה מחומר האדם שהביאה עליה זו. אי־אפשר להאשים אפילו את אייזנהאור שה־יהודים הגיעו כפי שהגיעו ומאותן הארצות שהגיעו.

אסתר רזיאל־נאור (תנועת החרות):

האם צריך להבין שהעליה הזאת היא הפקר, אדוני השר?

שר־האוצר ל. אשכול:

צריך להבין לא להפקיר את הוויכוח ביניכם בכנסת.

אני עבדכם, ולא בלייק, באתי לגוב האריות, — למועצה של חקלאים אשר אומנו על הקבוצה והמושב, המבוססים על יסודות פרינציפיוניים חזקים, — ואמרתי: אנחנו עומדים תוך מלאכת קליטת יהודים בארץ והעברתם לחקלאות, להתיישבות. נדמה לי, שכלו הכוחות להעביר עוד משפחות לקבוצה ולמושב, לתת להם קרקע ואמצעים כדי להקים מושב. הבה ננסה לחפש עוד דרך. אולי ישנם בארץ 100 — 200 —300 אנשים היודעים את מלאכת ההנהלת משק, ניקח שטח קרקע של 2,000—3,000 דונם וכמה אנשים שיעמדו בראש המפעל הזה, כדי להקים במשך שתים, שלוש שנים בעזרת עוד מאה יהודים, משק חקלאי גדול. זה גם שדה־הכשרה עצום בשביל אנשים אלה: לפנים היינו מוציאים רבבות לירות כדי להכשיר אנשים כאלה בחוץ־לארץ, כיום כבר יש לנו כמה מקומות כאלה, ואינני מתכוון ל„יכין" ו„חק"ל". אל נקפא על השמרים, אני מאמין שמפעולה זו יכולה לצמוח תועלת חשובה להת־אחזותם של יהודים על קרקע המולדת וכן לריבוי התוצרת.

אומר עוד דבר. אני זוכר שנים כאשר חסרה הפרה הרא־שונה למשק, אולם היו גם תקופות בישראל שצריך היה לשפוך חלב הימה. האם המתכנן צריך ללכת בעינים עצומות רק מפני שחבר־הכנסת ציזלינג יגיד, שאיזה גורם משעבד אומר לא לקנות פרות?

משה סנה (סיעת־שמאל):

כאשר שפכו חלב לים, היה די חלב לכל תושבי ישראל?

שר־האוצר ל. אשכול:

אני מחכה לידיעה — ואני אומר זאת ברצינות — מרוסיה המועצתית: אם יחלקו שם באופן חפשי לחם, חלב, סוכר ומים — נעשה זאת גם בישראל. היה חלב, חלב כבשים, חלב

עזים וחלב פרות, אינני יודע אם היה חלב לכל, ובכל זאת היו נאלצים לשפוך חלב לים. אז לא היה בלייק, לא היה קאפיטא־ליזם ושיעבוד. היו קבוצות מעטות וכמה יהודים במושבות הגדולות שהיה להם חלב. לא שמענו אז את כל הדברים האלה על שיעבוד קאפיטאליסטי. בכל אופן, חברי־הכנסת ציזלינג לא רכב אז במרכבה הזאת, וחברי־הכנסת סנה — בוודאי לא.

המתכנן חייב לדעת אם צריך להביא עשרת אלפים פרות או עשרים אלף פרות, כי כל פרה עם הרפת עולה 1,500 לירות. ואם לא יעשה כן, הרי המתיישב ישאל אחר־כך: למה יישבת אותי, למה הבאת את הפרות?

טענו: מה אתה מתכנן? צריך להכניס הכל למסגרת כי כל מספר הוא מקביל. כאשר מדובר על 2 מיליון ל"י, אין המתכנן חושש לאותן 30 אלף יחידות שהעלינו על הקרקע, שצריך להשקיע סכומים עצומים כדי לציידן. אולם כאשר אומרים שנחוצות עוד 40 אלף יחידות, — שמהן כ־16 אלף יחידות בישובים חדשים ויתרן להרחבת הישובים הקיימים, הפרדסים והמשק הערבי, בגבול של 2 מיליון דונם קרקע, — הרי אין חכמות. אם העפרון מראה שתהיה כמות גדולה מאד של חלב, צריך לחפש יסודות אחרים לביסוס ההתיישבות. מובן שאפשר לומר: חכו עוד שנתיים, שלוש, ארבע או חמש שנים — הרי היסוד הוא שיהיה עוד מיליון שלישי בארץ ישראל. אם כך, צריך להיות מצפן, חוט־אריאדנה במבוך הזה, והוא אומר שבשני מיליון המצב הוא כזה וכזה. הכינו דברים חדשים, מקורות הכנסה אחרים, יבואו עוד מיליון יהודים — נשנה שוב את הדברים.

אין צורך להיות נוקשים כל־כך ולעמוד דווקא על כך שהמצב יהיה בדיוק כמו שהיה, היינו שלכל משק מוכרחת להיות פרה. הדברים אינם פשוטים כל־כך, אינם קלים ביותר. דומני שזה עוד לא קרה בעולם, ולא כל־כך מהר יקרה אצלנו שייכנסו למשק חקלאי קיים, יבדקו אותו ויבנו אותו מחדש, ובמקום שישנן פרות, יוציאו ויתנו אותן למשק אחר. הרבה יותר קל לתכנן את המשקים החדשים. אבל גם זה אינו לעולמים, כי בעוד 10—15 שנה יעשו המתיישבים החדשים כפי שהם רוצים. אפשר לתכנן להם את המשק בשנים הראשונות, אבל אחר כמה שנים הם נוהגים כרצונם.

אני אומר גם לשר־הפנים, כי הענין אינו נקרי כל־כך. אם כי בענין תכנון הישובים, דעתו כדעת חברי־הכנסת ציזלינג, אני אומר לו שאין הדבר פשוט ומקרי. אני שמח מאד שלשר־הפנים יש זרוע מתכננת, אבל היחד, וקיימת זרוע מתכננת גם במוסדות המיישבים של הסוכנות וגם של הממשלה. ואין ישוב, אין תכנית, אין כפר עברי בלי תכנון של טובי המהנדסים, האדריכלים והחקלאים. ומה שנראה או אינו נראה לאדריכלים אחרים, או לעירוניים, אין זה קובע שום דבר.

אפשר לדבר על כך שהישובים צריכים להיבנות בצורה צפופה ולא בצורה מפוזרת, וגם עניני הבטחון קובעים כאן. אבל אם שר־הפנים לוקח כדוגמה את „עין אילה" — טעות חמורה בידו. זהו מקום הנמצא בחיק הישוב, וזהו האידיאל של תכנון כפר חקלאי, העובד עבודה עצמית. כשם שאפשר לשאול: איך ילך הילד לבית־הספר, כך אפשר לשאול: איך ילכו האיש, האשה והילדים כמה פעמים ביום כ־ביתם לחלקתם. על זה כבר חישבו חישובים, ישבו וחישבו ובדקו זמן רב, עם שעון וסרט־מדידה ביד, כמה קילומטרים צריך ללכת בצורה זו וכמה בצורה שניה. ואני אומר לכם, שאף־על־פי שהקשיים ידועים, הנה הדעה היא שהחלקה צריכה להיות קרובה ככל האפשר לבית. אוכל להמציא לכם פעם אלבום ותמונות של הישובים המתוכננים, ושר־הפנים ייווכח, וגם אתם תיווכחו, שאין הם מכוערים כל־כך.

ברור שבעיית הבטחון חשובה מאד. אולי אגלה כאן סוד שרק בשבוע שעבר ביקרו מסתננים בדגניה ב', וגם זה עלה בדמים. גם לרמת־גן באים מסתננים. ברור שהמצב חמור, וזהו שיקול חשוב. אבל אני קובע שלאחר כל השיקולים, ההתייצויות, הדיונים והישיבות עם המתיישבים ועם נציגיהם, עם מומחים ועם ארדיכלים, ולאחר כל חיפושי הדרכים, אי־אפשר לעשות הרבה כדי לשנות את המצב.

ועוד הערה לחבר־הכנסת אריאב, שאת דבריו אמנם לא שמעתי, אבל קראתי אותם. אפשר לראות התלבטות בדבריו, בין הרישא ובין הסיפא, כאילו לא החליט עדיין באיזה עולם הוא שרוי בענין זה. מצד אחד הוא אומר שה־התיישבות היא דבר טוב וההחלאות היא דבר נפלא, ומצד שני הוא שואל: איך אתם מפזרים את ההתיישבות? ובכן, מתכנן חייב לדעת שהיתה לו ויש לו ארץ ריקה לא נושבת, ואי־אפשר להקים ישובים רק בין נהריה לגדרה. אם אין אנו מפזרים עכשיו עוד יותר את הישובים, אינני חושב שזה לטובה; וחבר־הכנסת אריאב חייב לדעת שגם המים אינם מובטחים. זהו אחד מאותם הדברים של: חטוף ונצל, חטוף ובצע את הדבר.

כל הספקות וסימני השאלה בדבריו של אדם כחבר־הכנסת אריאב, אף הם מעידים על משהו. הוא יכול לבוא ולומר: אל תעשו השקאה, אל תעשו דבר זה או זה. אבל סימני השאלה מוכיחים שעדיין אינו יודע את הענין. ואני אומר: הדבר בדוק ומנוסה, ומה שאנו עושים, אנו עושים בידיעה ברורה.

כאשר בא אלינו אדם מן החוץ ואומר: אפשר לעשות זאת ואפשר לעשות אחרת — הרי יש דברים שאנו מקבלים ויש דברים שאין אנו מקבלים.

אם אומרים לנו שהעלאת מים למנרה עולה כסף רב, הרי אנו אומרים: נכון הדבר; אבל אם אומרים לנו שלא כדאי לנו להעלות מים למנרה, איננו מקבלים זאת. אם יבוא אדם ויאמר שאת מי הירדן אפשר להעביר למקום קרוב, עד עמק יזרעאל, הרי אנו אומרים שזאת היא תכנית יפה מאד, אבל אין אנו מקבלים אותה. יכול להיות שמישהו יאמר שלא כדאי להעביר מים לפרוזדור ירושלים, כי הדבר עולה כסף רב, — אז לא נקבל את התכנית.

רבותי, כשייסדנו את „מקורות", בשנותיה הראשונות, דיברנו אז על 4 מיליון קוב מים. אילו היינו לוקחים את המים מסביבות כפר חסידים וכפר מכבי, ושופכים אותם עד ליגור או עד כפר יהושע, היה זה עולה לנו הרבה יותר בזול, מאשר להוביל את המים למקומות רחוקים. אבל בידיעה ברורה ובהחלטה ברורה העברנו את המים כפי הבנתנו.

ועוד הערה חריפה, לחבר־הכנסת ציזלינג. ההתייצבות הזאת במין פוזה של הגנה על עם ישראל ועל המתיישבים, שהמדינה לוקחת את כספם ואינה נותנת להם מאומה, ואינה משקיעה אותו בהתיישבות — זוהי פוזה מיותרת במקצת. העם היהודי שלח לישראל שלושת רבעי מיליון יהודים, ואת המספר הזה צריך לקלוט בישראל, בחקלאות ובשיכון, בחינוך ובגני הילדים, בתעשיה ובמלאכה — בכל. והעם היהודי נתן בכסף חלק קטן מאד ממה שנחוץ לקליטת היהודים הללו. היה זמן, בתחילת קיום המדינה, כשהסוכנות היהודית נחבעה לכל: לעליה, למעברות, לחינוך, לגני הילדים — לכל. ישוב של 600 אלף יהודים או 700 אלף יהודים אינו יכול אפילו לקבל על עצמו את האחריות לכל אלה.

במקרה כזה מתחייבת הממשלה לקחת הלוואות להרבה שנים, ויש לה בטחונות ויש כל מיני מקורות לכך. אבל אי־

אפשר להתייצב עכשיו בפוזה זו מפני שהממשלה אמרה בשעתה: אם הסוכנות אינה יכולה לעשות — אנחנו נעשה; אם הסוכנות מסתלקת מענין גני־הילדים — אנחנו נעשה; אם הסוכנות מסתלקת משיכון — אנחנו נעשה. צריך לזכור שכל הבתים בהתיישבות החקלאית נבנו מקופת הממשלה.

אליעזר שוסטק (תנועת החרות):

נדמה לי שאתה מדבר נגד אשכול.

שר־האוצר ל. אשכול:

גם לי נדמה. אני אומר את הדברים האלה כאיש העושה את המלאכה בשני המקומות. אבל מעולם לא אמרתי לממשלה: אתם גוזלים את כספי העם היהודי. הממשלה מעונינת בחקלאות ובהתיישבות לא פחות ממישהו אחר. אותה מגמה היתה בתקציב הקודם, והיא קיימת גם בתקציב הזה, במידה שיש אפשרות לעשות זאת. ואם רוצים לעשות חשבון־אמת, כי אז בכלל אינני יודע איפה הגבולות. כל הסכומים שהממשלה משקיעה בתקציב הפיתוח וחלק גדול מן הסכומים שהממשלה משקיעה בתקציבה הרגיל, בין לשירותים, בין לבטחון, או למשטרה, לחינוך, לעזרה סוציאלית, לנכים של כל מלחמות־העולם, — כל זה גרם המזל הגדול שהיה לישראל, שתוך חמש שנים הגיעו הנה שלושת רבעי מיליון עולים חדשים.

מדוע אני מתעכב על הדברים האלה? במרוצת הזמן יכול מישהו באמת לחשוב שגזלו את כספי העם היהודי במקום לתתם להתיישבות.

נדמה לי, חבר־הכנסת ציזלינג, עברת איזו מטארמורפוזה. אני יודע שבעבר לא־רחוק היה הענין כולו של ההתיישבות החקלאית במצב כזה, שלא ידעו אם צריך או לא צריך לעשות זאת. זה היה בבחינת „לא הכיר יוסף את אחיו". עתה אין לנו ענין עם אותם האנשים שהורגלנו לעשות אתם את מלאכת הכיבוש וההתיישבות במשך שנים. הדברים השתנו. עכשיו הכל יודעים שטוב הדבר ושצריך לעשותו. ועתה טוענים נגד הממשלה שהיא שודדת כספים, שהיא מרעיבה את האנשים האלה. אם רגישים אתם למה שאמרתי, שהדבר עלול להביא נזק, הרי אני חוזר ואומר: זה יביא נזק לענין, לא רק לשמונה־עשר חברי הממשלה, אלא לענין.

ישראל בר־יהודה (מפ"ם):

כבר יש שמונה־עשר?

שר־האוצר ל. אשכול:

סליחה, אינני יודע את המספר.

אני מציין בסיפוק שהכנסת הקדישה שבוע שלם לבעיה זו. ואף־על־פי־כן אפשר וצריך היה להגיע ליתר ליכוד ואחדות בשאלה זו. אל תחשבו, חברי־הכנסת, שהקוצים הצדדיים נשארים באולם הזה. הם מגיעים גם למתיישבים, ובצורה מאד לא טובה, במידה שהם מתעניינים במה שמדברים פה. קל מאד לומר: יש למדינה כסף, או: עם ישראל שולח כסף, אך המדינה נותנת אותו למישהו אחר. וקשה להסביר לאנשים האלה שהמודה והגענת והעזרה הרפואית והכבישים והבתים והסוגי־סידיות הניתנות לדברים שונים, — את כל אלה יש לכלול בחשבון. וגם כלפי חוץ חשוב להיזהר בדברים האלה, כי הענין הזה הוא בבת־עינינו. אני רוצה לקוות שבהזדמנות אחרת, כשהכנסת תדון בבעיה זו, יתוקן הדבר.

אסתר וילנסקה (מק"י):

מר אשכול, לא ענית אפילו על הביקורת שהשמיעו חברי מפלגתך, ואפילו לא — להרצפלד.

2. תשובת שר־החקלאות

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. אחרי דברי סגני חבר־הכנסת אפרתי, ואחרי דברי שר־האוצר, אני פטור מלענות על כמה דברים שהיו בוויכוח, ואני שמח שאני פטור מלענות על כמה דברים פולמוסיים, שבעיני אינם הדברים החשובים ביותר שבוויכוח.

אהרן ציזלינג (מפ"ם):

זהו קומפלימנט לשר־האוצר ולסגן שר־החקלאות.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

לא; ביחוד לך.

אני מציין בסיפוק שהכנסת הקדישה שבוע שלם לבעיה בוויכוח, גם לדברים שבהם אנחנו צריכים ללמוד ממי ששמענו אותם מפיו, וגם לדברים שבהם צריכים המתווכחים ללמוד, כדי שדיונים אלו יתנהלו בצורה קצת יותר רצינית.

אתחיל בהערות אחדות על אופן השימוש שהשתמשו כאן בחוברתו של מר בלאק. אנו נתנו את החוברת לחברי־הכנסת ולציבור מפני שסבורים אנו, שלא רק לנו אלא גם לקהל הרחב יש מה ללמוד ממנה. ומה עשו חברי־כנסת אחדים? הם חיפשו צימוקים כדי לתקוף מוסדות, שהם תוקפים אותם גם בלי חוברתו של מר בלאק. אין כל חידוש בכך שמר אבניאל חושב שהטרסטים והקארטלים הגדולים ביותר בארץ הם הקואופרטיבים החקלאיים.

בנימין אבניאל (תנועת החרות):

החידוש הוא בכך שמומחה גדול מחוץ־לארץ מאשר זאת.

היה חידוש מיוחד אילו היית מניח לי לגמור את דברי, כי אמרתי שהיה שימוש לרעה בדבריו. חבר־הכנסת אבניאל ציטט כמה צימוקים שהוא חושב כי יש בהם אישור של מומכה בינלאומי לדעותיו. אבל אין זה כך. החוברת מונחת לפניכם ואם יכולים לקרוא את הכתוב בה. מר בלאק אמר שאם קיים מונופול, יש סכנות מסויימות ויכולות להיות סכנות מסויימות וצריך לבדוק את הדברים. אך הדבר הזה שוב, הנותן את התמונה האמיתית, הוא ההמלצה של מר בלאק — ואני מניח שמר אבניאל לא הגיע למסקנה זו.

והרי המלצה מספר 18: „ראיות אלו (הכיונה לשאלות ארגון השיווק) מביאות לידי המלצה, שכל שטח השיווק הסיטונאי והקמעונאי יהיה נושא לחקירה יסודית על־ידי הממשלה, במטרה עיקרית ששיטות גרועות, אם הן קיימות, תחוסלנה, ובמטרה משנית שהספקות והחששות לגבי רבות מפעולות אלה יופרכו, אם אין להן בסיס". כך אומר איש רציני ששמע כל מיני טענות, שרואה סכנות וחושב שצריך לבדוק. הוא אומר בפרוש שעדיין אין הוא יודע, ושדרושה חקירה כדי לשנות את הדברים, אם מצויים דברים הטעונים שינוי, או כדי להוכיח שטענות אלו אינן נכונות. ומה עשתה הממשלה? היא כבר קבעה ועדה שתחקור את בעיות השיווק. ציטטתי דברים אלה רק כדי להוכיח שאם רוצים לערוך ויכוח, שלא יהיה חזרה על הפולמוס היום־יומי, צריך להשתמש בחומר, שאנו מגישים, קצת יותר בהגינות.

יש דברים אחדים שנאמרו כאן שאינם רציניים כל־כך, אולם רצוני לענות עליהם במלה אחת. שמחתי לראות מתוך

דברי חברי־הכנסת סנה וילנסקה, לאיזו חשיבות עולמית הגיע־נו. לפי התפיסה הגיאוגרפית הכלכלית שלי היתה זו באמת הפתעה, ואולי אפילו הפתעה נעימה, שכבר יש אנשים החוש־בים כי מומחים מארצות־הברית רוצים למנוע את הרחבת ייצור החיטה אצלנו, מפני שארצות־הברית חוששת להתחרות שלנו. באמת יפה אם הגענו לזה!

אסתר וילנסקה (מק"י):

משום שהם רוצים לשווק את החיטה שלהם, כמו שהם משווקים אורז אמריקני לציילון ולהודו.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

צריך להיות קנה־מידה כל־שהוא לגודל הערכים שמדברים עליהם. צריך לדעת שבכלכלה מדינית, מארכסיסטית, הכמות היא גורם חשוב, ואי־אפשר לומר: האמריקאים אינם רוצים שאנו נגדל כותנה. אילו יכולנו להגיע לאכספורט של כותנה המתחרה בארצות־הברית, היה זה נכון; אך אם רואים את המציאות הגיאוגרפית שלנו כמות שהיא, אין זה רציני לדבר על דברים אלה — אף־על־פי שאני יודע כי לא אוכל לשכנע אתכם שהאנשים הישבים במרכז התיכנון החקלאי אינם מקב־לים הוראות, לפחות אחת בשבוע, בין במישרים מן ה"סטייט דפארטמנט", ובין בעקיפים ממק־דניאל. ייתכן שמקבלים אפי־לו דולארים, וצריך לבדוק אם הם מעבירים אותם לשר־האוצר...

לאחר החלק ההיתולי, עלי להעיר הערה לחבר־הכנסת פרלשטיין. הוא היחיד שבדבריו היתה כלולה התקפה ישירה על שר־החקלאות ועל משרד־החקלאות. בעיני מגוחך הוא הענין, משום שההתקפה היתה דווקא בשטחים שבהם קשורה פעולת משרד־החקלאות בפעולת משרד־המסחר־והתעשיה. הוא תקף את משרד החקלאות בקשר לחוק המיון, למשל. לצע־רי — ואני אומר: לצערי, משום שיש חילוקי־דעות בענינים אלה — הענינים הקשורים בשיווק אינם כולם ביד משרד־החקלאות, אף־על־פי שאני מסכים לדעתו של חבר־הכנסת רו־קח, שגבול החקלאות אינו מסתיים בעיבוד האדמה, אלא בשוק ששם נמכרת התוצרת. הייתי מבקש מחבר־הכנסת רוקח להס־כיר דעה זו גם לחבריו.

חיים אריאב (הציונים הכלליים):

הממשלה כולה אחראית למה שאתם עושים.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אולם אם אחד מחברי סיעתך חושב שזהו המקום הנכון לתקוף במיוחד את שר־החקלאות בענינים שלפי סדרי העבו־דה בממשלה קשורים באופן מיוחד בשר־המסחר־והתעש"ה, הרי יכול אני לומר שבעיני זהו דבר מצחיק במקצת.

אהרן ציזלינג (מפ"ם):

סוף סוף, ההסכם נחתם רק בראשי תיבות.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

עכשיו רוצה אני לומר משהו על שאלת התכנון.

משה סנה (סיעת שמאל):

אפשר לדעת על מה דיברת עד עכשיו?

שר־החקלאות פ. נפתלי:

איני מבין מה כוונתך: אתה אינך חייב לשמוע, אולם אני רשאי לדבר כפי חפצי.

היו"ר ז. שפר:

מהו חוסר הסבלנות מצד הנכונים לבקר ואינם מוכ־נים לשמוע תשובה?

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אני מבין שלמרות השתתפותו של חבר־הכנסת סנה בדיון, הוא לא ידע שהדיון אינו רק על תכנון, אלא על המצב בחק־לאות והמדיניות החקלאית.

משה סנה (סיעת שמאל):

דיברנו על זה, אך לא ענית על שום ענין. לא ענית אפי־לו לדוברי הקואליציה, אפילו לחבר־הכנסת הרצפלד.

היו"ר ז. שפר:

לא ייתכן שחברי הבית, המשתמשים בחופש הדיבור, שיש להם כאן, כפי שהם חושבים לנכון לצורך הביקורת, לא יניחו באופן שיטתי להשיב תשובה. אבקש מאת חבר־הכנסת סנה לא להיות הצנזור הקובע אם זוהי תשובה או לא. על כך מחליט המשיב ולא השואל.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

על כל פנים, אני אדבר לפי התכנית שלי ולא לפי התכנית של מישהו אחר, אפילו לא של מק־דניאל.

משה סנה (סיעת שמאל):

בתיכנון הזה — התכנית שלך.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אני רוצה להעיר הערות אחדות על אופן הויכוח על התיכנון. יש דברים רבים שנוגעים לפרטים חקלאיים מקצו־עיים, וחשוב ומעניין לשמוע עליהם את הדעות השונות. אבל לפי דעתי, אי־אפשר להכריע בהם על־ידי החלטות בכנסת.

רצוני להביא לכם דוגמה. היו חברים אשר דיברו על השטח הדרוש ליחידה משקית בתכניות ההתיישבות. חבר־הכנסת שפר חושב שמה שמביאים בחשבון בתכניות הוא יותר מדי; חבר־הכנסת אריאב חושב שזה פחות מדי. ויש עוד דעות שונות. אינני חושב שנוכל, על־ידי הצבעה בכנסת, להחליט אם יש צורך ב־25, 30 או 40 דונם. בדרך כלל אני חושב שהמספרים האלה אינם יכולים להיות קבועים. הדבר הזה תלוי בשטחים, באזורים ובכל שאר החשבונות.

אחר־כך בא חבר־הכנסת ציזלינג וטוען כי יש לשנות את הגישה הריאקציונית שלי, מכיוון שאמרתי, שכדי להגיע לפרטי התכניות האלה, יש צורך בהיאבקות אינטלקטואלית בין הגורמים המטפלים בענין זה. הוא אמר שאין זו היאבקות אינטלקטואלית, אלא היאבקות של כוחות סוציאליים.

רצוני להסביר עתה את הבעיה. אני יודע, מן הלימודים התיאורטיים שלי, שבדרך כלל בהתפתחות גדולה ובמדיניות ישנה היאבקות בין כוחות סוציאליים. זה קיים גם בחיינו. אך אם אני מגיע לעיבוד של התכנית, להוצאה לפועל של התיכנון החקלאי, ואני רואה לפני את החברים של המרכז לתיכנון של הממשלה ושל הסוכנות היהודית, קשה לי להבין היכן היא ההיאבקות של הכוחות הסוציאליים. יש חילוקי־דעות, נניח, בין מר עמיר ובין מר רענן וייץ...

אסתר וילנסקה (מק"י):

יש חילוקי־דעות בין המתיישבים החדשים ובין הבאנקים. זאת ההיאבקות המעמדית.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

ברגע זה אינני מדבר על אמריקה, אלא אל חבר־הכנסת ציזלינג.

לפעמים אני משתתף בוויכוחים אלה ובהיאבקות להגיע להחלטות מסויימות. ויכולים להיות גם חילוקי־דעות בין החברים במשרדי — בין סגני חבר־הכנסת אפרתי והמנהל הכללי מר גבתי. יכולות להיות דעות שונות, וההיאבקות

היא אינטלקטואלית. אך אינני יכול למצוא כוחות חברתיים שונים בין החברים האלה.

על כן אני מרשה לעצמי לדרוש, שגם בעתיד ייערך הוויכוח על הפרטים, על ההוצאה לפועל של התכניות, של התיכנון החקלאי, בצורה של היאבקות בין כוחות אינטלקטואליים.

אהרן ציזלינג (מפ"ם):

לחשוף את המגמות הסוציאליות בתכניות.

היו"ר ז. שפר:

האם זהו סדר? האם כך צריך להפריע למשיב?

שר־החקלאות פ. נפתלי:

קצת פחות דעות קדומות. עלי להעיר הערה לחבר־הכנסת פורדר. אצלו מתנהל ויכוח פנימי: מצד אחד הוא דוגל מאד בליברליזאציה של המשק, ומצד שני בתיכנון מלא. לעולם אין התיכנון מספיק לו ובעת ובעונה אחת הוא דורש ליברליזאציה. אני רואה סתירה בין שני הדברים האלה. אם הוא אומר, למשל, שטוב שמתחילים בתיכנון חקלאי, אלא שאין לזה ערך בלי תיכנון מלא בשטחים אחרים ובתעשיה, — הרי אני אומר, חברים, התיכנון המלא הזה קשה למדי גם בחקלאות, אף־על־פי שאני נוטל את החלק המסויים הזה שהוא יותר קל מאשר התיכנון בתעשיה, מפני שקיימים נתונים אובייקטיבים מסויימים שיותר קל לשלוט עליהם מאשר בתעשיה, כאשר רוצים לבנות אותה בכוחות חפשיים ובגוונים רבים.

על כן אני מבקש לא לחכות עד אשר התיכנון יגיע לאותה דרגה בתעשיה, אלא לתת לנו את האפשרות להגיע למאכסימום האפשרי של תיכנון בחקלאות.

אינני רוצה לחזור על הדברים שאמרתי בתחילת הדיון בנוגע לגמישותו של התיכנון. יש לי ויכוח לא כל־כך קל עם חברי הנכבד הרצפלד. יש דבר שנוגע לא רק לו, אלא לכמה חברים חקלאיים בסיעות השונות, שהשתתפו בדיון. השאלה היא: האם העובדה שבמשך שלושים, ארבעים או חמישים שנה הלכנו בכיוון אחד, יש בה משום הוכחה שעלינו להוסיף ללכת באותו הכיוון ללא כל שינוי?

בשעה ששמעתי את הגישה השמרנית במקצת של חברי החקלאים, נזכרתי בשיחה שהיתה לי בשעת ביקורי ביוגוסלאביה. אחד האנשים משם, שהיה בישראל, אמר לי בשעה שדיברנו על החקלאות, בנוסח זה: „אצלנו הקושי הוא, שהקהלאים הם יותר מדי אכרים; אצלכם הקושי הוא, שהחקלאים הם פחות מדי אכרים". ואם אמר „אכרים", ביקש להדגיש בזה את השמרנות, אשר בקושי מוכנה ללכת בדרכים חדשות.

אף־על־פי שהמסורת שלנו בהתיישבות עדיין לא הגיעה למאה שנה, כבר הרגשתי את הסימנים הראשונים בוויכוח, שהחקלאים שלנו הגיעו גם הם למדרגה הגונה של שמרנות „אכרית". אולי סימן טוב הוא, ודאי סימן טוב הוא במובן של אופי חקלאי, אבל אני צריך להזהיר מללכת יותר מדי בדרך הזאת.

והוויכוח המיוחד עם חבר־הכנסת הרצפלד הוא, שאין הוא מוכן, כדבריו, להיאבקות הרוחנית, להיאבקות האינטלקטואלית בענין של בנין המשק והרכב המשק, אלא הוא אומר: המתיישב יכריע. אינני מקבל זאת, עם כל הכבוד למתיישב — למתיישב החדש ולמתיישב הוותיק. אינני יכול להכריע בעניינים שאנחנו עומדים בפניהם — בעיות כלכליות כלליות קשות. שר־האוצר כבר דיבר על הפרה, אינני רוצה לחזור על זה, אבל אני רוצה שהחברים החקלאים יבינו כי אין זו שאלה שהמתיישבים לבדם יכולים להכריע בה. בשביל זה יש צורך באנשי מדע, אנשי משק, כלכלנים, חקלאים עיוניים; צריך לדון בשאלה זו ולחפש את הדרך היעילה ביותר.

השתתפותם של החקלאים המעשיים בוויכוח זה חשובה מאד, מפני שאני יודע שאנו צריכים להביא בחשבון את כל הגורמים של מסורת ושל כוחות האדם, ועל כן הם צריכים להשתתף ואנחנו עישים הכל כדי לשתף אותם, אבל לא בצורה הזאת — שהם כבר הכריעו. לא! ההכרעה תהיה ביד אותם הגורמים שהם אחראים לתיכנון ולתכניות, שכמו שאמרתי — ואני מדגיש זאת בכל פעם — יש תמיד לשנותן לפי התנאים השונים.

שמואל דיין (מפא"י):

לא בניגוד לרצון המתיישבים.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

שמע־נא, אתה בין אותם האכרים, שעליהם דיברתי.

שמואל דיין (מפא"י):

אני שמח. הנסיון עדיף מן הידיעות.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אבל, חבר־הכנסת דיין הנכבד; המתיישבים — וכי זהו באמת ענין שאינו מגוון כלל? אם אני אומר: המתיישבים אינם יכולים לחיות בלי פרה, האם זה באמת נכון לגבי כל המתיישבים? ואתה, חקלאי ותיק, כלום יכול אתה באמת לדבר בשם כל המתיישבים? ואם ישנה התוצאה הזאת, שאין יכולים להקים, למשל, משק משפחתי בלי זה, ואז זה הפתרון של השאלה: האם איננו צריכים לתת לכל הפחות משק לא־משפחתי, עם החוות שאנו מדברים עליהן? אני עומד על זה, שהמוח צריך להיות פתוח לא רק אצל המתכננים — גם אצל החקלאים.

אהרן ציזלינג (מפ"ם):

ה־א איננו פתוח, הוא פוסל תכניות.

אסתר וילנסקה (מק"י):

המתיישב יכריע, כאשר תהיה ממשלת פועלים.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

אבל עכשיו אינני יודע: חבר־הכנסת דיין מדבר בשם המתיישב, חברת־הכנסת וילנסקה מדברת בשם המתיישב.

אסתר וילנסקה (מק"י):

הנהגת מפא"י היא בניגוד לחברי מפא"י. זהו כל הענין.

משה סנה (סיעת שמאל):

לא חשוב מי מדבר בשם המתיישב; חשוב מי מדבר בשם האינטרס של המתיישב.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

עכשיו אני רוצה לומר מלים אחדות על הבעיות המיוחדות של המשק החקלאי הערבי ועל מקומן בתכנון. אני סבור שבשטח זה — אני מדבר על מה ששמענו מפי חברים שונים, אבל ביחוד עשו עלי רושם דברי חבר־הכנסת אונא, — אני חושב שבשטח זה נתן לנו הוויכוח איזה חומר נוסף למחשבה, וגם המרכז לתכנון צריך לעבד את החומר הזה.

יחד עם זאת, אני רוצה בכמה דברים לקבוע היכן אנו עומדים בשטחים אלה, איזה טענות היו צודקות, ואיזה טענות,

לפי דעתי, לא היו צודקות. אני צריך להעיר הערה אחת על שאלות הקרקע הקשורות בחוקים ובגורמים שונים, לעתים קרובות בטחוניים, אשר בכל אופן משרד־החקלאות לבדו אינו שולט עליהם.

אבל נדבר על הגודל של שטח הקרקע שיעובד על־ידי חקלאים ערביים לפי התכנית שהנחנו על שולחן הכנסת.

אסתר וילנסקה (מק"י):

קודם צריך להחזיר את הקרקעות.

שר־החקלאות פ. נפתלי:

התכנית הזאת נערכה לפני שהמתכננים ידעו על האפ־שרויות להגדיל את השטח החקלאי שיימסר לערבים לפי החוק לרכישת מקרקעין, ולכן לא הובאה בחשבון הגדלת השטח הזה. יש צורך לשוב ולבדוק את השטחים ולתקן את המספרים בהתאם לשינויים שיחולו עם ביצוע החוק.

השטח הערבי יגדל גם כתוצאה מהכשרת הקרקע שתי־עשה בשטחי ההר הנמצאים בידי הערבים. על השטחים האלה, בסך־הכל 700 אלף דונם, כבר דיברתי בהרצאתי. משרד־החקלאות מושיט עזרתו ויעודד גם בעתיד הכשרת שטחים נוספים.

לפי התכנית לשבע שנים יגדל שטח השלחין בסקטור הערבי מ־6000 דונם ל־30,000 דונם. זה מיוסד על ההנחה שרוב השטחים הנמצאים במשולש יושקו עד גמר תקופת התיכנון. בשטחים ההרריים אי אפשר יהיה להוסיף שטחי השקאה ניכרים בתקופת התיכנון.

הנסיון לסידור מי השקאה במשולש נתקל עד כה בק־שיים מצד החקלאים הערביים. אין זה נכון שהקידוח, שהממ־שלה קדחה בשביל הכפרים הערביים, נמסר לחברות מנצלות. האמת היא שמשרד־החקלאות מנהל משא־ומתן זה שנתיים עם חקלאי טירה, שיתארגנו באגודה ויקבלו את המים מה־קידוח שכבר נקדח על־ידי משרד־החקלאות, והחקלאים סירבו. הקימונו חברה מיוחדת, משותפת עם החברה להשקעות של הבאנק לחקלאות, לניצול מי הבאר או מכירת המים לחקל־אים, במחירים שקבע משרד־החקלאות.

קשיים דומים קיימים גם בניצול מימיה של הבאר שק־דחנו בבקעה־אל־גרביה ונתגלו בה כמויות מים גדולות. משרד־החקלאות ידאג לכך שהחקלאים הערביים יוכלו לרכוש זכויות מים מחברת „מקורות" באותם התנאים שזכויות אלה נמסרות לחקלאים היהודיים.

בנוגע למספר בעלי־החיים במשק הערבי. לפי התכנית יגדל מספר ראשי הבקר מ־8,400 ל־15,000 במשך שבע שנים. זה מיוסד על הריבוי הטבעי, כמו במשק העברי. מספר העזים והכבשים יגדל, לפי הערכתנו, מ־53,500 ל־60,000. הבאנו בחשבון שתוך תקופה זו נבצע את החוק לחיסול עדרי העזים הפיגעים קשה ביערות המרעה. נהגנו עד כה באיטיות בביצוע חוק זה מפני שרצוננו להחליף בהדרגה את העזים בכבשים. אנו מניחים כי במקום העזים, שהן כיום מרבית עדרי הצאן של הערבים, יהיו בידיהם בסוף תקופת התכנון רק כבשים. ערכם של עדרים אלה יהיה הרבה יותר גדול מערך עדר העיזם מבחינת הייצור, אף־על־פי שמספרם לא יעלה בהרבה על מספר הראשים שיש בידם.

פה רצוני לומר כמה מלים. הכנסת קיבלה את החוק לחיסול עדרי העזים לפני שנים אחדות. המומחים ביערות טוענים נגד משרד־החקלאות, שאין אנו מניחים להם לבצע את החוק הזה במידה הדרושה לשמירת היערות. אבל אנו ביודעים נהגנו בזהירות ובאטיות בביצועו של חוק זה, מפני שלא רצינו לפגוע במיוחד בבעלי העדרים האלה בכפרים הערביים והדרוזיים. יש דעה שצריכים היינו לעשות זאת ביתר מהירות. לא עשינו כך, נהגנו בזהירות, וכך צריך להמשיך.

אני רוצה להדגיש את הנקודה הזאת רק מפני שבשטח זה, לכל הפחות, אין לדבר על שום הפליה, אלא להפך, על זהירות מיוחדת מצדנו בביצועו של החוק העלול לפגוע בחקלאים הערבים.

תנובת החלב הממוצעת של הפרות הערביות תגיע ל־15,000,000 ליטר בסוף תקופת התכנית. זה מיוסד על ההנחה שבמשך תקופה זו נשביח את הפרה הערבית ונעלה את תנובתה, שכיום אינה עולה בממוצע על 700—800 ליטר.

יש להביא בחשבון שבתוך התכנית להשבחת המרעה הטבעי ייכללו גם שטחים נרחבים הנמצאים בקרבת הכפרים הערבים, והדבר יאפשר להם לפתח גם גידול עדרי בקר לבשר, נוסף לעדרי חלב. משרד־החקלאות יושיט בזה את מלוא עזרתו.

אסתפק בהערות אלה לוויכוח, שלפי דעתי היה בדרך כלל ויכוח רציני ולתועלת העניין. ההפגנה שבדיון כלפי התו־שבים בארץ היא כפולה: מצד אחד, הפגנה של הכרת הח־שיבות היסודית של החקלאות בשביל משק הארץ שלנו. מצד שני, היתה בו הפגנה מכל הצדדים, הן מצד דוברי הממשלה הן מצד חברי־הכנסת שהשתתפו בוויכוח, כי הדאגה הראשו־נה ברגע זה מצדנו מכוונת לשיפור המצב בהתיישבות החדשה.

כרגיל בוויכוח ממין כזה, היו גם כאן כמה וכמה הגז־מות על המצב הקודר. תמונת המציאות אינה קודרת בלבד, כדרך שאינה זוהרת בלבד. אבל אחרי הכל, גם אני מתנגד להגזמות אלו, וגם אם אני חושב שכמה וכמה דברים מוגז־מים נשמעו לא כל־כך כדי לשפר את המצב, אלא כדי להוכיח איזו ממשלה רעה יש לנו בישראל — הרי זה התפקיד הרגיל של חברי האופוזיציה. על כל פנים, הופגן כאן כלפי הכל שיש מקום וצורך לדאוג במיוחד לשיפור המצב בהתיישבות החדשה. הביטוי לדאגה זו כאן לא יוכל להנתן, לדעתי, על־ידי החלטות מסויימות על נקודות מסויימות, אלא על־ידי ההשפעה שתהא לדיון זה על כל המשרדים: משרד־החקל־אות, המשתכנים, משרד־העבודה, משרד־האוצר, ואף משרד־הפנים יוכל לעזור בשטחים אלה, וגם את משרד החינוך אין לשכוח. העיקר הוא ריכוז המחשבה בכיוון זה, שאנו כולנו רואים אותו כאחד הדברים החשובים ביותר בשטח זה. אחרי מה שעשינו ונעשה, המספר של המתיישבים החדשים שיוכל להתפרנס באמת מן העבודה החקלאית יגדל וצריך לגדול, וגם כוח־המשיכה אל ההתיישבות החדשה צריך להיות גדול יותר מאשר עד עכשיו. על כך, דומני, אין ויכוח בינינו. כמובן, יש ויכוחים ויהיו על כוחות הביצוע מפני שאף אם יכול אני להסכים בלב שלם להרבה הצעות טובות שהוצעו כאן, יודע אני לא בלבי אלא בשכלי, שהסכומים העצומים, הנחו־צים כדי להוציא זאת לפועל במהירות, אינם בנמצא. על כן זוהי שאלה של היאבקות פנימית כדי למצוא את הדרך הנכונה. אבל סבורני שחשיבות גדולה נודעת לעצם העובדה, שבכיוון זה אין חילוקי־דעות בין החלקים השונים של הכנסת.

3. דיון (סוף)

היו"ר ב. מינץ:

לסיכום הדיון הציעו סיעות שונות כמה הצעות לפני הבית. אבקש את חבר־הכנסת אבניאל לקרוא את הצעותיה של סיעת תנועת החירות.

בנימין אבניאל (תנועת החרות):

כנסת נכבדה. הצעות סיעת תנועת החרות לסיכום הדיון על החקלאות:

א) הכנסת מביעה את שביעות־רצונה מהקמת „המרכז המשותף לתכנון חקלאי ולהתיישבות", אשר העדרו עד כה גרם לליקויים חמורים בתכנון החקלאות, בפיתוחה ובביצועה. יחד עם זאת סבורה הכנסת שאין תועלת בתכנית לפיתוח החקלאות וההתיישבות, אם לא יוכנסו בה כמה שינויים יסודיים, שהתרענו עליהם פעמים רבות ושאושרו כעת על־ידי המלצותיו של המומחה מר בלייק.

ב) הכנסת שוללת בכל תוקף את העובדה שהתכנית לפיתוח החקלאות וההתיישבות, טיוטה ג', מבוססת על אוכלוסיה שתגיע בשנת 1960 ל־2,000,000 נפש בלבד, כלומר: שלא תהיה כל עליה במשך השנים הבאות. הכנסת תובעת ממשרד־החקלאות לעבד מחדש את הצעת התכנית ולבסס אותה על אוכלוסיה רבה של עליה גדולה וגידול טבעי.

ג) הכנסת רואה בדאגה את לחצם של ארגונים אינטרסאנטיים, המרכזים בידיהם — כדברי מר בלייק — כוח העולה על כוחה של המדינה, ואת השפעתם על המדיניות החקלאית של הממשלה ועל ביצוע הפיתוח החקלאי.

הכנסת רואה בדאגה את הנזק הנגרם למדינה ולפיתוח חקלאותה על־ידי החזקת קרקעית ממלכתיות גדולות בידי גופים התיישבותיים, בלי לעבדם ובלי לפתח את מקורות מימיהם.

הכנסת רואה צורך להעסיק עובדי אדמה שכירים בכל מקרה ובכל מקום שאין לעבד ולפתח את שטחי הקרקעות הנ"ל על־ידי עבודה עצמית, למען הגדלת הפריון והתפוקה החקלאית שהינם בעלי חשיבות ראשונית לכלכלת הארץ ולמען ריבוי התעסוקה.

הכנסת מייחסת חשיבות מרובה להמלצותיו של מר בלייק, המומחה לחקלאות מטעם או"ם, המכוונת לארגון החקלאות ולמניעת הליקויים הנ"ל.

ד) הכנסת מביעה את שביעות־רצונה על הישגי החקלאים בשטח גידול הירקות והגרעינים, אבל תובעת מאת המשרד לחקלאות לפתח את ענפי היסוד של חקלאותנו בשטח גידול החיטה, גידולי שמן, גידולי סוכר והדרים, ובשטח המרעה הטבעי והדייג הימי.

ה) הכנסת תובעת מאת הממשלה להכין רזרבה קרקעית, להתחיל בפעולת תנופה להגברת ההליכה לחקלאות על כל צורותיה, בעיקר בהתיישבות הפרטית שהינה מקופחת כיום. הכנסת קובעת שלכל עובד אדמה יימסר שטח קרקע לצמיתות כרכושו הפרטי לאחר עשר שנות עיבוד חקלאי, בהתאם לחוזה מתאים עם המדינה.

ו) הכנסת תובעת מאת הממשלה שמעתה ישם הדגש במתן הקלות כספיות וארגוניות להרחבת הייצור בהתיישבות החדשה ולשיפור תנאי החיים של אותן נקודות ההתיישבות החדשות הנמצאות במצב חמור. במיוחד מייחסת הכנסת חשיבות לכך, שכל נקודת התיישבות חדשה תימצא במשך שניה מספר באחריותם של המוסדות המיישבים, שישאו בעולה עד שתגיע לאפשרות של קיום עצמאי.

ז) הכנסת מחליטה להעביר את כל הבעיות החקלאיות וההתיישבותיות לדיון ממצה ולעיבוד נוסף בוועדות הכלכלה והעבודה של הכנסת, אשר תחזרנה את מסקנותיהן למליאה לדיון ולקבלת החלטות.

היו"ר ב. מינץ:

רשות־הדיבור לחברת־הכנסת וילנסקה, בשם סיעת מק"י וסיעת־שמאל.

אסתר וילנסקה (מק"י):

כנסת נכבדה. ההצעה של סיעת המפלגה הקומוניסטית הישראלית ושל סיעת השמאל הסוציאליסטי, לסיכום הדיון על החקלאות.

למען שיפור מצבה של החקלאות העובדת, למען הרחבת הייצור החקלאי והגברת הפיתוח החקלאי, מחליטה הכנסת לנקוט בצעדים הבאים:

1. הטלת פיקוח ממשלתי על הבאנקים, הגדלה ניכרת של חלק החקלאות ושאר ענפי הייצור באשראי הבאנקאי, הבטחת אשראי ארוך־מועד ואשראי להון חוזר למשק החקלאי והורדת שער הריבית.

2. ביטול החובות של החקלאות העובדת לבאנקים ולכוסדות אחרים.

3. הגדלת חלקה של החקלאות בתקציב הרגיל ובתקציב הפיתוח; הגדלת תקציב הפיתוח על־ידי ביטול הסעיפים האנטי־ישראליים בתקציב הצבא ועל־ידי צמצום תקציב המשטרה.

4. העלאת רמת־החיים של החקלאים על־ידי תוספת אמצעי ייצור, כגון חשמל, מים, צינורות השקאה, מכונות, זרעים, דשנים כימיים, בעלי־חיים ואינוונטאר דומה — ועל־ידי הרחבת השירותים (שיפור השיכון, מאור, תחבורה, בריאות, חינוך, תרבות וכיוצא באלה).

5. חלוקת קרקע חינם לעובדי אדמה מחוטרי קרקע, למעוטי קרקע ולמתיישבים החדשים — וחלוקות המאפשרות קיום הוגן של משפחת החקלאים.

6. הרחבת שטח הקרקע המעובד, כיסוד לתיכנון הפיתוח החקלאי.

7. פיתוח והרחבה של ענפי החקלאות היסודיים המוניחם (זיטה, סלק סוכר, כותנה, גידול בקר, צאן ועופות).

8. הפסקת אותם סוגי היבוא של תוצרת חקלאית, המוניעים ייצור עצמי, המייקרים את המחיה, הכפויים על ישראל בתוקף ההסכמים המשעבדים עם ארצות־הברית.

9. הגדלת הציוד החקלאי ושאר אמצעי הייצור החקלאי בדרך של טיפוח סחר־חליפין עם כל הארצות המוכנות לכך על־יסוד תועלת הדדית וכבוד הריבונות הלאומית.

10. מתן סובסידיות לחקלאות לשם הבטחת מחירים הוגנים ליצרנים ומחירים זולים להמוני החקלאים; ארגון השיווק של התוצרת החקלאית במגמה לקצץ במידה ניכרת את רווחי התיווך המסחרי המייקר את המזונות.

11. העלאת מיכון העבודה בכל ענפי החקלאות, לרבות הפרדסנות.

12. ביטול ההפליות לרעת הקיבוצים והקצבות להתיישבות הוותיקה והצעירה.

13. עידוד הצורות השיתופיות בהתיישבות החקלאית.

14. הפסקת ההפליות לרעת הפלחים הערבים, הפסקת גירושי ערבים מכפריהם, מתן אדמות לפלחים שנושלו מאדמתם, ביטול המונופול של חברות שיווק הכופות על הפלחים הערביים מחירים אפסיים בעד תוצרתם החקלאית, סיוע ממשלתי לפיתוח החקלאות הערבית וקידומה.

15. הלאמת בתי־הזיקוק וכתוצאה מכך — הוזלת מחיר הדלק למכונות החקלאות והוזלת מחיר החשמל;

הלאמת חברת החשמל וכתוצאה מכך — הוזלת מחירי החשמל והמים; הלאמת חברת האשלג וכתוצאה מכך — פיתוח ענף הזבלים הכימיים ותעשיות־לוואי שונות;

הלאמת כל מקורות המים וחברות המים, וכתוצאה מכך הוזלת מחיר המים והרחבת שטח ההשקאה.

16. ניתוק התלות של החקלאות הישראלית ושל המשק הלאומי כולו מן המוסדות הפינאנסיים והמשלתיים האמריקניים; שחרור התיכנון החקלאי מהשפעת המפקחים היועצים והמומחים האמריקניים, המכוונת להגברת השיעבוד הכלכלי והמדיני של ישראל.

דחיית תכנית בלייק המבקשת להרוס את היצרנים החקליאיים העצמאיים ולכוון את החקלאות הישראלית להקמת אחוזות קפיטליסטיות גדולות על־יסוד ניצול עבודה שכירה ולהגברת האופי החד־צדדי של החקלאות; התנגדות נמרצת לתכנית קלם־ג'ונסטון המבקשת להקים מונופול על מקורות המים של ישראל והארצות השונות לשם השתלטות כלכלית, מדינית וצבאית.

בסיכום — הכנסת רואה בהחלטות אלה את הדרך לפיתוח החקלאות ולהעלאת רמת־החיים של עובדי האדמה ולהגשת עצמאותה הכלכלית והפוליטית של ישראל.

שלמה לורנץ (אגודת ישראל):

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. הצעת סיעת אגודת ישראל: א. הכנסת מברכת את היזמה לשים קץ לאימפרוביזאציה ששררה עד עכשיו בשטח החקלאות ובשיווק תוצרתה, ובמקומה להכין תכניות יסודיות וקבועות להסדרת בעיית החקלאות ושיווקה של התוצרת החקלאית.

ב. אחרי הוויכוח היסודי, קובעת הכנסת שקיימים ליקויים בתיכנון החקלאות ובשיווק תוצרתה, וליקויים אלה גורמים למצבו הקשה של החקלאי, לטיב הירוד של כמה סוגים מהתוצרת החקלאית ולמחירים הגבוהים שהצרכן נאלץ לשלם.

ג. הכנסת רואה את אחד הקשיים לתיכנון יעיל בחקלאות ובשיווק תוצרתה בזה שהאינטרסים של טרסטים ובעלי מונופול גדולים מתנגשים לפעמים באינטרסים של המדינה. טרסטים אלה מהווים, ועוד יהוו בעתיד, ממשלה בתוך ממשלה, ומכשילים ויכשילו תיכנון אחיד בעל אינטרס אחד ויחיד שיהיו לטובת המדינה ואזרחיה בלבד.

ד. הכנסת מטילה על הממשלה לבדוק את ענין שיווק החלב, על־מנת להעלות את איכותו ולהוזיל את מחירו, ולהעלות את רווחיו של היצרן על־ידי הורדת דמי תיווך מופרזים של המשווק.

ה. הכנסת מעבירה את כל הבעיה, יחד עם ההערות וההצעות השונות שהושמעו במשך הדיון, לוועדה משותפת של ועדות הכלכלה, הכספים והעבודה ומטילה עליה להביא את מסקנותיה והמלצותיה תוך תדשיים למליאת הכנסת.

היו"ר ב. מינץ:

הוגשו הצעות זהות של כמה סיעות, והן יועמדו למנין יחד. הסיעות הן: מפלגת פועלי ארץ־ישראל, הציונים הכלליים, מפלגת הפועלים המאוחדת, הפועל המזרחי, המפלגה הפרוגרסיבית, המזרחי ופועלי אגודת ישראל. ההצעה של סיעות אלו לסיכום הדיון על המצב בחקלאות, תיכנון ההתיישבות ובעיית השיווק, היא כלהלן: „הכנסת מטילה על ועדה משותפת של ועדת־הכספים וועדת־הכלכלה לברר את הבעיות השונות שהועלו בוויכוח ולהביא בהקדם האפשרי לידיעת הכנסת את המלצותיה".

ה צ ב ע ה

הצעת סיעת תנועת החרות לא נתקבלה.

הצעת סיעת המפלגה הקומוניסטית הישראלית וסיעת־שמאל לא נתקבלה.

הצעת סיעת אגודת ישראל לא נתקבלה.

ההצעה של שבע הסיעות כנ"ל נתקבלה.

היו"ר ב. מינץ:

אני נועל את הישיבה. הישיבה הבאה — ביום ב' בשעה 16.00. באותו יום תהיה רק ישיבה אחת, כי בערב תיערך מסיבה למלאת חמש שנים לכנסת.

הישיבה ננעלה בשעה 14.20.

נ ס פ ח ו ת

א. סדר־היום לישיבות שנ"א — שנ"ה

א. שאילתות.

ב. דיון על המצב בחקלאות, בעיית השיווק ותיכנון ההתיישבות.

ג. חוק לתיקון פקודת בתי־משפט (הוראות מעבר), תשי"ד — 1953 (קריאה ראשונה).

ד. חוק לתיקון פקודת שיפוט בתי־משפט השלום, תשי"ד — 1954 (קריאה ראשונה).

ה. חוק לתיקון פקודת בתי־המשפט, תשי"ד — 1954 (קריאה ראשונה).

ו. חוק לתיקון פקודת מטבעות קטנות, תשי"ד — 1954 (קריאה ראשונה).

ז. חוק גימלאות לשרים, תשי"ד — 1953 (קריאה ראשונה).

ח. חוק לתיקון דיני העונשין (עבירות נגד המדינה), תשי"ד — 1953 (קריאה ראשונה).

ב. סיכומי ועדת־הכספים בשאלת המשא־ומתן עם חברת החשמל הא"י

בעקבות הצעה לסדר־היום, שהובאה לפני הכנסת בישיבתה מיום ד' בכסלו תשי"ד (11 בנובמבר 1953), דנה ועדת־הכספים בשאלת המשא־ומתן שהתנהל בין הממשלה לחברת החשמל הא"י; הוועדה שמעה, בקשר לשאלה הנדונה, את שר־הפיתוח ושר־האוצר, ובישיבתה מיום ד' בכסלו תשי"ד (11 בנובמבר 1953), דנה ועדת־הכספים בשאלת המשא־ומתן שהתנהל בין הממשלה לחברת החשמל הא"י; הוועדה שמעה, בקשר לשאלה הנדונה, את שר־הפיתוח ושר־האוצר, ובישיבתה מיום ח' בשבט תשי"ד (12 בינואר 1954) סיכמה את דיוניה — שנמשכו במספר ישיבות — כלהלן:

א) ועדת־הכספים רושמת לפניה את החלטת הממשלה מיום ו' בשבט ש. ז. (10 בינואר 1954) לפיה אושרו סופית על־ידה יסודות ההסכם עם חברת החשמל.

ב) ועדת־הכספים מביעה משאלתה שבעיית אספקת החשמל, במלוא היקפה, תובא לדיון במליאת הכנסת בהקדם האפשרי.

ג) ועדת־הכספים רושמת לפניה את ההודעה שנמסרה לה בישיבתה מיום ח' בשבט תשי"ד (12 ביאנואר 1954) על־ידי שר־הפיתוח, כי הוא יציע לממשלה להיענות למשאלתה האמורה של הוועדה.

הצעות מיעוט

א. צ י ז ל י נ ג מציע:

א) חברת החשמל, שנוסדה על־ידי פ. רוטנברג ז"ל, הוקמה בעבר בסיועם של קרן־היסוד ושל כוחות צבוריים, היא נועדה למלא ואף מילאה תפקיד חיובי בקידום פיתוחה של הארץ. אולם במשך הזמן נתפתחה החברה כגורם קפיטאליסטי־מונופוליסטי מובהק, לא מילאה את צרכי הפיתוח של אספקת החשמל, שהיתה חייבת בהם, הטילה מחירים בלתי־מוצדקים לחיבורים ולשימוש בכוח החשמל המופק וכו', והטילה עול בלתי־מוצדק על הצרכנים על־ידי חובת הפקדת „פקדונות", תוך שמירת יתרונות למחזיקי המניות.

בימי קיום המדינה הושקעו בחברת החשמל, על־ידי האוצר ועל־ידי פקדונות הצרכנים, סכומים גדולים מאד, שעלו פי־כמה על אספקת כספים על־ידי החברה עצמה. החברה לא מילאה את חובות פיתוח החשמל המוטלים עליה, ייקרה ייקור נוסף את המחירים, ללא הצדקה, וגרמה נזק לכלכלת המדינה.

ועדת־הכספים מקבלת על־כן ברצון את העקרון, כי הבעלות על חברת החשמל תירכש על־ידי הממשלה, על מנת לקיים קיום־תמיד את בעלות המדינה על אספקת החשמל לארץ.

ב) 1. ועדת־הכספים מקבלת ברצון את העובדה, שנתבטלה התכנית הראשונה לסידור עניני חברת החשמל, זו שנחתמה בראשי תיבות ואושרה תחילה על־ידי הממשלה. אותה תכנית הקנתה יתרונות בלתי־מוצדקים למחזיקי המניות של חברת החשמל, היתה לרעת המדינה ולא הבטיחה פיתוח ההשמל של המדינה כדי סיפוק צרכיה.

2. ועדת־הכספים מקבלת בחיוב את היסוד העיקרי, שהונח בהסכם החדש עם מחזיקי המניות של חברת החשמל, אשר על־פיו תעבור חברת החשמל לבעלותה של המדינה ולהנהלת מוסדותיה, תוך כדי ניתן פיצוי הוגן למשקיעים הראשונים.

3. עם זאת רואה ועדת הכספים צורך והצדקה בתיקונים מסויימים בהצעת הממשלה:

א. תנאים נוחים יותר למדינה, שהם מוצדקים, לפדיון מניותיהם של מחזיקי מניות חברת החשמל בחוץ־לארץ.

ב. מניעת היתרונות, שאינם מוצדקים, מתושבי הארץ שרכשו מניותיהם במטבע ישראלי, ללא הצמדה לערך מטבע־חוץ.

ג. הבטחת זכויות תושבי הארץ, שנאלצו להשקיע כספם בחברת החשמל בצורת פקדונות. למשקיעים אלה תוקנה זכות קבלת מניות החברה בהתחדשה בבעלותה של הממשלה, תמורת השקעותיהם בפקדונות. פרטי תיקונים אלה יידונו בוועדת־משנה של ועדת הכספים.

ג) הנהלת חברת החשמל תהיה מסורה לממשלה, על־ידי מנהל שימונה על־ידה, ולפיקוחה ולהדרכתה של הכנסת, על־ידי מועצה ציבורית משקית קבועה, שתת־מנה על־ידי ועדת־הכספים של הכנסת, ואשר המנהל יהיה כפוף להחלטותיה. (הערה: סידור זה יתקיים עד אם תקבע הכנסת חוקת־קבע להנהלתם של מפעלים וחברות, שבבעלותה המכרעת של המדינה).

ד) שאלות הסדר אספקת החשמל במדינה, שהינה במש־בר, ותנאי העברתה של חברת החשמל לבעלותה של המדינה, יובאו לדיון ולהחלטה במליאת הכנסת.

י. ב ד ר מציע:

א) ועדת־הכספים מצטערת על תוכן הסכם לונדון (הס־כם א'), אשר אושר על־ידי הממשלה.

ב) הוועדה מצטערת על שהממשלה — לאחר שאישרה את ההסכם הנ"ל — הכשילה אותו באופן חד צדדי.

ג) הוועדה מצטערת על שהממשלה גירשה את חברת רוטנברג מן הארץ, ומביעה את דאגתה פן מעשה זה יתן מכה ניצחת לכל מאמצי הזרמת הון יהודי מן התפוצות ארצה.

תיקוני טעויות

חוברת ה' (מושב שלישי)

עמ' 307, דברי ח. בן־אשר.

טור ב', שורה 14 מלמטה, במקום: „החזיות ההיסטוריות" — צ"ל: „ההזיות ההיסטריות".

חוברת ח' (מושב שלישי)

עמ' 404, דברי מ. חזני.

טור ב', שורה 2, במקום: „בלי שהשתמש בנשק" — צ"ל: „בלי שהחזיק בנשק".

באותו טור, שורה 25 מלמטה, במקום: „גידול" — צ"ל: „גידור".

באותו טור, שורה 12 מלמטה, במקום: „מביטים על מקרים כאלה" — צ"ל: „מביטים על מקרים מסויימים".

חוברת ט' (מושב שלישי)

עמ' 486, דברי מ. חזני.

טור ב', שורה 18, במקום: „דף ד'" — צ"ל: „דף צ'".

עמ' 487, דברי מ. חזני.

טור א', שורה 10, במקום: „פיקוח כמותי" — צ"ל: „פיקוח פיזי".

טור ב', שורה 7, במקום: „אף יש מי שאומר" — צ"ל: „אך יש מי שאומר".

עמ' 488, דברי מ. חזני.

טור א', שורה 25, במקום: „אחד מאמציה" — צ"ל: „אחד מאמציהן".

טור ב', שורה 12, במקום: „שישו" — צ"ל: „שישנו".

עמ' 505, דברי מ. בנטוב.

טור ב', שורה 25, במקום: „הפתגם היווני הידוע" — צ"ל: „הפיתיה היוונית הידועה".

עמ' 522, דברי א. ציזלינג.

טור ב', שורות 8, 9, במקום: „למניעת ההתיישבות" — צ"ל: „למניעת ההתיישנות".

באותו טור, שורה 28, במקום: „הפרדס הופקע" — צ"ל: „הפרדס הופקר".

עמ' 530, דברי א. ציזלינג.

טור ב', שורה 20 מלמטה, במקום: „קרנות העם" — צ"ל: „קרבנות העם".

עמ' 531, דברי א. ציזלינג.

טור א', שורה 22, במקום: „של להשתמש" — צ"ל: „שלא להשתמש".

באותו טור, שורות 26, 27, במקום: „מדוע נשארה בחוק" — צ"ל: „מדוע נשארה פירצה בחוק".

עמ' 539, הסתייגויות.

טור א', שורה 9, במקום: „י. בדר מציע" — צ"ל: „י. בדר וא. ציזלינג מציעים".

סיכום הישיבות

ישיבה שנ"א (ז' בשבט תשי"ד — 11 בינואר 1954)

היו"ר — י. שפרינצק.

א. השרים השיבו לשאילתות בדבר: הפיגורים בתשלום השכר לעובדי מחלקת־היערות הממשלתית בצפת; הנהלת „מטעי האומה"; ההתנפלות על עורכי השבועון „העולם הזה"; הכשרות במטבחי המשטרה; הטלת עוצר לילה על המוגלים מכפר אבו־גוש; ההתנפלות על עורכי השבועון „העולם הזה".

ב. בדיון על החקלאות וההתיישבות השתתפו: ז. שפר, ב. מינץ, ח. אריאב, א. ציזלינג, ב. אבניאל, מ. חזני.

ישיבה שנ"ב (ז' בשבט תשי"ד — 11 בינואר 1954)

היו"ר — ב. מינץ.

בהמשך הדיון על החקלאות וההתיישבות השתתפו: י. י. שרעבי, א. וילנסקה, י. פורדר, ש. כפרית, מ. סנה.

ישיבה שנ"ג (ח' בשבט תשי"ד — 12 בינואר 1954)

היו"ר — ז. שפר; ב. מינץ.

בהמשך הדיון על החקלאות וההתיישבות השתתפו: ש. לביא, ש. לורנץ, ש. דיין, צ. ח. ח'ניפס, ש. פרלשטיין, ק. לוז, א. הרצפלד, מ. קסיס, ע. אסף.

ישיבה שנ"ד (ח' בשבט תשי"ד — 12 בינואר 1954)

היו"ר — י. קליבנוב.

נמשך הדיון על החקלאות וההתיישבות. השתתפו: ע. איכילוב, ר. פלדמן, מ. אונא.

ישיבה שנ"ה (ט' בשבט תשי"ד — 13 בינואר 1954)

היו"ר — ז. שפר; ב. מינץ.

א. שר־הפנים י. רוקח השיב לשאילתות בדבר: אישור תקציב עיריית פתח־תקוה לשנת־הכספים 1953/54; החרזים בין עיריית פתח־תקוה ובין מוסדות ציבוריים; המצב הכלכלי בעיר צפת.

ב. בהמשך הדיון על החקלאות וההתיישבות השתתף א. שוסטק, סגן שר־החקלאות י. אפרתי, שר־הפנים י. רוקח, שר־האוצר ל. אשכול ושר־החקלאות פ. נפתלי השיבו למתווכחים.

הוגשו הצעות לסיכום הדיון על־ידי: ב. אבניאל בשם תנועת החרות; א. וילנסקה — מק"י וסיעת שמאל; ש. לורנץ — אגודת ישראל; והצעות זהות של הסיעות: מפא"י, הציונים הכלליים, מפ"ם, הפועל המזרחי, המפלגה הפרוגרסיבית, המזרחי ופועלי אגודת ישראל.

הוחלט: לקבל את ההצעה של שבע הסיעות.